

Recenze

Právo v bezpráví

Jakub Rákosník

BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (ed.): *Komunistické právo v Československu: Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno, Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav 2009, 1005 stran.

Zřídka kdy se recenzentovi poštěstí, aby mu sami autoři, respektive editoři usnadnili práci natolik, že si sžíravou recenzi své publikace sepiší sami, a navíc ji ještě uveřejní jako její součást. Necelé tři stránky textu nazvané „Namísto závěru“ tuto funkci plní znamenitě a editoři k tomu ještě otevřeně dodávají, že její „převzetí či i jen drobně pozměněnou re-publikaci nebudou považovat za plagiát“ (s. 981). Obviňují zde svůj autorský kolektiv z přílišného mládí, odborné nezkušenosti, jednostrannosti a nevykročení *ad fontes* (což navíc u většiny autorů ani není pravda). Hlásí se dokonce k tomu, že jejich cílem nebylo úsilí o nestranné zhodnocení, nýbrž a především nastavení černobílého zrcadla, ba i „mccarthyovské hony na čarodějnice“ (tamtéž). Ještě že závěry se řadí až na konec a u takto objemné publikace, s níž se navíc čtenáři jen velmi obtížně manipuluje, se k němu jen málokdo po tisícistránkové četbě hutných odborných textů propracuje. Tento závěr naštěstí nekoresponduje s většinou statí v knize. Takové míchání textů neslučitelných žánrů, kdy studie se zjevnou vědeckou ambicí vzápětí sami editoři devalvují snahou o humorný fejeton na závěr, knize na hodnotě nepřidává. Víím, že se tím jako recenzent vystavuji odsudku, že jsem nepochopil vtip, ale jednota literárního žánru publikovaného textu je vedle

dalšího tím, co sociální vědu činí sociální vědou.¹ Vzhledem k tomu, že řadu ostře kritických poznámek vyjádřili již sami editoři na citovaném místě, mohu odkázat čtenáře na tento jejich text a zaměřit pozornost k jiným záležitostem.

Nejprve k samotnému názvu. V úvodu sborníku editoři přiznávají, že zvažovali i řadu jiných názvů. Z možností, jež jim přicházely na mysl, lze tento posléze zvolený považovat za ještě relativně šťastný, kulantní a snad i marketingově trochu přitažlivý (s. 35). Logická rozpornost titulu a podtitulu (právo v bezpráví) ani není příliš na škodu. Vyjadřuje hodnotové stanovisko editorů i autorů většiny zde uveřejněných studií. Za nedostatek však lze považovat, že tato hodnotová a konceptuální východiska nejsou explicitně rozpracována v úvodu knihy. Neměla by snad vědecká práce začínat základními definicemi pojmů, s nimiž pracuje? S touto otázkou byli editoři hotovi jedním stručným odstavcem na předposlední stránce, kde pouze připouštějí, že pojem „komunistické právo“ je ahistorický a dobové prameny jej zásadně neužívají. Na tom rozhodně není nic metodologicky chybného, pokud pracujeme s pojmy, které prameny neznají, protože časový odstup umožňuje konceptualizovat témata, jichž si mnohdy samotní aktéři nebyli vědomi, a proto ani o nich nemluvili. Je snad problém hovořit o husitské revoluci, když husité slovo revoluce neznali?

Bylo by tedy žádoucí, kdyby v úvodu knihy byly základní pojmy jasně definovány, což nejsou. Jako příloha je sice zařazen „Slovníček pojmů pro mladší a méně pokročilé marxisty“ (s. 985–996), ale je velmi selektivní – nenalezneme zde ani pojem „právo“, ani „komunistické právo“, ba ani „socialistická zákonnost“.² Navíc tento slovníček obsahuje pouze přepisy definic z jednoho „normalizačního“ slovníku, nikoli definici analytických kategorií, se kterými pracují autoři. Nejlépe je to vidět například na substantivu „ideologie“ a adjektivu „ideologický“, které jako analytické pojmy používají snad všichni zúčastnění, aniž by bylo jasně definováno, co se tím myslí. Je to falešné vědomí, o kterém mluvil Marx? Nebo jde o neutrální pojem označující soustavu symbolických výrazů s mobilizační funkcí, legitimizující určité jednání? To rozhodně není totéž, a zdá se, že mnozí autoři textů v tom sami neměli úplně jasno.

Editoři by mohli proti uvedené kritice oprávněně namítnout, že ve sbornících není rozhodně obvyklé uvádět v úvodech to, co tato recenze od nich požaduje. Zprvč však tato kniha není obyčejným sborníkem, nýbrž publikací splňující parametry solidně koncipované kolektivní monografie (srv. s. 34). Zadruhé je tato kniha natolik závažná, že nepochybně bude plnit úlohu jednoho z klíčových autoritativních textů k právním dějinám let 1948 až 1989, a proto si editoři měli počínat s větší mírou zodpovědnosti, pokud jde o otázky metody a koncepce jejich společného díla.³

1 Srv. EAGLESTONE, Robert: *Postmodernismus a popírání holocaustu*. Praha, Triton 2005, s. 38–45.

2 Naštěstí má kniha věcný rejstřík, takže některé pojmy má čtenář naději najít poměrně snadno alespoň v jednotlivých statích.

3 Za třiatřacet let od roku 1989 máme obdobně koncipovaných publikací stále jako šafránu (srv. MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav (ed.): *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Praha, Karolinum 2004; KUKLÍK, Jan a kol.: *Dějiny československého práva 1945–1989*. Praha, Auditorium 2011).

Za zvláštní zmínku stojí také výběr autorů jednotlivých statí. Editoři přitom otevřeně přiznávají kritérium selekce, které lze zjednodušeně vyjádřit jejich slovy jako „obklíčení padesátníků“. K tomu dodávají na vysvětlenou: „Současnou dominantní generaci šedesátníků a padesátníků (a bohužel i některých čtyřicátníků) totiž považujeme naopak bez jejich viny za nešťastnou, tak trochu ‘ztracenou’ generaci: vystudovali v době, kdy fakulty nenabízely kvalitní vzdělání nesoucí takové atributy akademického prostředí, jako je otevřenost či diskuse, nemluvě ani o tom, že samotné přijetí na právnické fakulty začasto (a v některých obdobích vůbec) nebylo dáno inteligencí a znalostmi přihlášených, nýbrž faktory zcela jinými (politická orientace, třídní původ, klientelismus apod.), a obdobně lze říci i o možnosti vyučovat na těchto fakultách.“ (s. 35 n.) Odhlédneme-li od konstrukce tohoto souvětí, jež bezmála naplňuje definiční znaky kolektivní viny, nacházíme zde ještě dva úzce související problémy upomínající na studované období, tedy roky 1948 až 1989.

Zaprvé je to analogický postup, jako když byli kdysi vylučováni údajně buržoazní právníci jako reakcionáři neschopní porozumět novému třídnímu právu socialistické diktatury a správně je aplikovat. Pravda, dnes již takto vyloučeným nehrozí dlouholetý žalář, či dokonce smrt jako v padesátých letech, ale jen to, že je ve vědecké diskusi ostrakizujeme a jejich případným argumentům se předem vysmějeme, jak činí i výše citovaný úvod a závěr této knihy. Zadruhé vzbuzuje mé pochybnosti otevřený aktivistický apel knihy. Likvidace pluralitně demokratického systému po roce 1948 (a částečně již po roce 1945) vedla k nadšeným kampaním proti pozitivismu, kosmopolitismu a podobně ve jménu úsilí dosavadní údajně pokřivený, deformovaný systém buržoazního státu a buržoazní vědy konečně napravit. A do těchto kampaní se (pravda s různou mírou nadšení a upřímnosti) zapojila řada tehdejších reprezentantů vědy. Nyní si zase napravujeme pokřivený, deformovaný komunistický stát a máme potřebu demonstrovat zvrácenost či komičnost systému bolševické vlády. Změnila se terminologie (místo logiky dějin, třídní spravedlnosti či diktatury proletariátu argumentujeme ideou právního státu, nezadatelností lidských práv a demokratickými hodnotami), ale politicky legitimizační funkce takových postupů zůstává totožná. Je skutečně nutné opatřovat právní dějiny takovýmto svazácky aktivistickým až denunciačním stylem, jakým promlouvá hlavně úvod a závěr této knihy a příležitostně i někteří její autoři?

Na jiném místě jsem použil pojem „delegitimizační diskurz“, který považuji za charakteristický pro českou historiografii komunismu devadesátých let a který se objevuje dodnes, což platí i pro tento sborník. Cílem tohoto diskurzu je demaskování komunismu, poukázání na jeho zvrácené aspirace a morální odsouzení, nejednou spojené také přímo se zesměšněním.⁴ Má právní historiografie být jen takto prvoplánově služkou existujícího společenského uspořádání? Zapřísaháme-li se proti komunistickému bezpráví idejemi právního státu a moralitou, jejichž transcendentální předpoklady tak efektně rozpracoval Immanuel Kant, neměli bychom zapomínat ani na další části jeho díla. Jistěže dosažení zcela objektivní sociální vědy je

4 Svědčit o tom může mezinárodní konference „90 let českého a slovenského komunismu“, konaná v Praze ve dnech 3.–5. listopadu 2011, jejíž sborník je v tisku.

nemožné, a dovolím si říci, že i nežádoucí, jako Kantův „regulativní ideál“ by však i přes svou nedosažitelnost měla být stále přítomna v úsilí těch, kteří si zvolili vědu jako povolání.⁵ Právě nevhodné promíchání žánru vědy, fejetonu a legitimizační propagandy považují za velkou škodu této jinak v mnoha dalších ohledech (k nimž ještě dále přistoupím) vynikající knihy.

Podle slov editorů má kniha přispět k tomu, aby se ona „doba již nikdy nevrátí-la“ (s. 36). Pochybuji, že sebevícе důkladné popsání komunistických zločinů může uchránit před možností nového totalitarismu. Výmluvně tento problém postihl režisér a scenárista Dennis Gansel ve svém filmu *Náš vůdce* (natočeno 2008), vyprávějícím příběh středoškolského učitele v současném Německu, který dokázal v rámci praktického cvičení o nepřátelích otevřené společnosti vychovat ze svých studentů, věřících v nezpochybnitelnost demokratických hodnot, všeho schopnou bojůvku oddaných stoupců, která se v závěru úplně vymkne kontrole. Může-li historiografie vůbec přispět k tomu, aby se taková doba již nikdy nevrátila, pak musí být podle mého názoru otázky kladeny jinak než jen ve smyslu snahy demonstrovat zločinnost socialistické diktatury. Měla by především usilovat o vyzkoumání podmínek možnosti jejího uskutečnění – v tomto případě porozumět zkušenostem „dlouhých třicátých let“, která v důsledku ekonomické krize a následné války fatálně proměnila politickou, hospodářskou a sociální strukturu české společnosti a která napomohla vytvoření poválečného společenského konsenzu, o nějž se opíral lidovědemokratický režim před rokem 1948 i po něm.⁶ To by však předpokládalo fúzi právních a sociálních dějin, čemuž současný vývoj v české historiografii zatím příliš nenavzděčuje.

Tak daleko recenzovaná kniha neměla v plánu jít, a nelze to ani jejím autorům mít za zlé. Již samotné systematické zpracování vývoje hlavních právních odvětví a profesí s určitými přesahy k filozofii a sociologii práva je dostatečným krokem kupředu v našem stávajícím vědění o právu v období 1945 až 1989. Vedle Barbary Havelkové, k jejímuž příspěvku se v této recenzi ještě vrátím, jako jediný tímto směrem v knize deklaratorně vykročil Hynek Baňouch. Ač se přidržel interpretačního rámce teorie totalitarismu, deklaroval nutnost sociálněhistorického studia komunistického právního systému. V tomto smyslu ve stati „Metody, motivy a cíle studia komunistického práva“ napsal: „Je nezbytné, aby právníci vzdělaní v nedávné historii pomáhali orientovat sociálněvědné výzkumy, např. vězeňské *oral history*, k pokládání otázek, které by co nejvíce mapovaly skutečnou povahu tehdejšího žitého práva. Právníci na oplátku dostanou data, která budou moci konfrontovat se svými závěry o povaze práva a případně je korigovat.“ (s. 287 n.)

Baňouchova poznámka má však širší dosah než jen ve směru k orální historii. Kam tím jako recenzent mířím, snad objasní následující komentář k úryvku z jinak velmi

5 Viz BARŠA, Pavel: *Paměť a genocida: Úvahy o politice holocaustu*. Praha, Argo 2011, s. 20.

6 Viz RÁKOSNÍK, Jakub: Dlouhá 30. léta (1929–1945): Konceptuální přístupy k transformaci modernity. In: *Dějiny – Teorie – Kritika*, roč. 7, č. 2 (2010), s. 222–238; TÝŽ: *Sovětzace sociálního státu: Lidově-demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2010.

instruktivní statě „Základní práva“ Elišky Wagnerové, která konstatovala: „V zájmu dosažení tohoto cíle (vybudování socialismu – pozn. autora) neváhali tvůrci ústavy ideologicky dezinterpretovat, resp. zneužít ideje křesťanství a husitství, z nichž zcela nesmyslně dovodili ideu lidovlády... Ideu sociální spravedlnosti demagogicky postavili proti kapitalismu, který zjevně chápali širěji než jen jako uspořádání ekonomických vztahů. Kapitalismus dokonce ztotožnili s nacismem, což byl důvod pro uskutečnění ideje národního státu, který skrze ‘spravedlivé rozdělování národního důchodu’ měl směřovat k socialismu.“ (s. 351) Hovořit o dezinterpretaci minulosti je zavádějící. Jak výstižně poznamenává Jan Randák, všechny politické režimy hledají prostřednictvím adekvátních výkladů minulosti legitimizaci svého počínání a sebezpotvrzení. Výklady minulosti se stávají společensko-politickým argumentem, jenž orientuje soudobé aktéry v aktuálním, mnohdy hektickým a přelomovém dění.⁷ Nekonstruujeme si dnes historickou kontinuitu České republiky s první republikou či nepovažujeme Jiřika z Poděbrad za středověkého průkopníka evropské integrace? Tyto kontinuity nám připadají zcela přirozené, zatímco naši potomci na ně budou patrně hledět s podobným despektem, jako my hledíme na Nejedlého komunisty, dědice pokrokových tradic. Ideu sociální spravedlnosti neváhaly ve třetí republice klást proti kapitalismu i ostatní, nekomunistické strany. A ztotožňování nacismu s kapitalismem ani v západní Evropě nebylo bezprostředně po válce nijak neobvyklé.⁸ Sémantické pole pojmu „kapitalismus“ bylo ve třicátých a čtyřicátých letech po zkušenosti krize a války podstatně více posunuté k negativním významům, než jsme tomu uvyklí dnes. Právě tyto příklady ukazují, jak potřebné je netvořit jen úzce oborově vymezené právní dějiny.

V návaznosti na výše uvedené se nabízí ještě jedna otázka, která však zatím zůstane pro svou spekulativnost pouhou otázkou. Editoři si v úvodu povzdechli nad nezpochybnitelným faktem, že se po roce 1989 nenašel ve vztahu ke komunistickému právu nikdo takový, jako byl Viktor Knapp po roce 1945, který v knize *Problém nacistické právní filozofie* zdařile analyzoval podstatu nacistického práva.⁹ Je to chyba současné právní vědy a výše zmíněné trvajících převahy takzvaných normalizačních kádrů mezi jejími reprezentanty, jak editoři implicitně předpokládají? Anebo to naopak spíše vypovídá o postojích české společnosti jako celku, která se snadno dokázala distancovat od importovaného nacismu, ale nikoli od socialistické diktatury, již nelze tak jednoduše delegitimizovat jako jen naprosto nechtěné „dovozové zboží“ ze Sovětského svazu?

Právnícká perspektiva výkladu svádí k nereflektovanému přejímání teorie totalitarismu. Je to pochopitelné. Na jedné straně stojí suverénní stát (odhlédneme-li od zá-

7 Viz RANDÁK, Jan: Betlémská kaple, revoluční tradice a vstup marx-leninské historiografie do prostoru. In: JIROUŠEK, Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie: Kapitoly z historiografie 20. století*. České Budějovice, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity 2008, s. 225.

8 Srv. THERBORN, Göran: *European Modernity and Beyond: The Trajectory of European Societies 1945–2000*. London, Sage Publications 1995, s. 27 n.

9 Citovaná kniha vyšla v roce 1947 a před deseti lety byla reprintována (Dobrá Voda, Aleš Čeněk 2002).

vislosti na SSSR), státostrana s postavením garantovaným od roku 1960 i ústavou, ideologie prohlášená za jediný vědecký světonázor a systém monistické transmisní demokracie. Na druhé straně je pak ovládaná, bezmocná a atomizovaná společnost, kterou lze v případě potřeby snadno vyvinut z podílu na realizaci útlatku. Příznačně také daleko častěji právníci citují od Hannah Arendtové *Původ totalitarismu* než knihu *Eichmann v Jeruzalémě*, v níž se autorka zabývá otázkou vědomé participace jednotlivce na hrůzných úkolech vyhlazení rasy při zachování čistého svědomí. A recenzovaná publikace není v tomto směru výjimkou. Když jsem se kdysi začal zabývat padesátými lety, dostaly se mi do ruky nejprve archivní dokumenty o provádění vládního nařízení č. 22/1953,¹⁰ jehož cílem bylo snížit na minimum důchody údajných nepřátel lidovědemokratického režimu. Přestože se intence normotvůrce zaměřovala na skutečné špičky předúnorového establishmentu, realizace nařízení ukázala zcela odlišný obraz. Činovníci řady národních výborů si je vyložili jako plošné tažení proti inteligenci a prameny ukazovaly nikoli ojedinělé případy, kdy sami obyčejní lidé upozorňovali úřady, že na některého domnělého prominenta se zapomnělo. Reprezentanti lokální moci za zjevné podpory části obyvatelstva tuto politickou akci pochopili jako příležitost k uskutečnění svých morálně-ekonomických představ o spravedlivé distribuci. Nerelativistická morálka nás vede k pohrdání takovými činy. Pokud však cílem historické vědy má zůstat ono novokantovské „porozumění“ minulosti, pak nelze jen vyslovit mravní pohoršení a při hledání „žitého práva“ rezignovat na studium tehdejších mentálních stereotypů a „morální ekonomie“ jednotlivých společenských vrstev.¹¹ Takovou perspektivu však v žádné ze statí tohoto sborníku nenalezneme.

Výše uváděné námitky a výtky by však neměly přehlúšit pozitivní stránky recenzované publikace, kterých rozhodně není málo. Editoři přehánějí, když tvrdí, že převážná většina autorů se rekrutuje ze zcela nezkušených mladých asistentů. Je pravda, že jsou narozeni převážně v sedmdesátých letech, ale jejich životopisy (v knize přiložené) i bibliografie některých z nich (v knize nepřiložené) hovoří o opaku. Mezi historiky koluje stará moudrost, že svá vrcholná díla historik píše kolem čtyřicátého roku života. Tehdy má již načteno dostatek knih a pramenů a zároveň ještě nepropadá expertnímu rutinérství, obrněnému proti vstřebávání nových teoreticko-metodologických impulzů. Právě k tomuto bodu svých odborných životů směřovali v době psaní mnozí z autorů statí v této knize a jejich zde uveřejněné texty tomu také nasvědčují.¹²

I když jsem výše vytykal absenci sociálněhistorické dimenze, od které se editoři dokonce programově distancovali, rozhodně se v knize nejedná o prostý metodologický pozitivismus, ve smyslu převyprávění normativních textů v jejich chronologické posloupnosti. Kniha je rozdělena do čtyř částí, a zvláště její první část „Právní řád“ tento horizont dalece přesahuje. Její *gros* určují dva úvodní konceptuální

10 V recenzované knize toto nařízení rozebírá Milada Tomková ve statí „Sociální zabezpečení“ na stranách 701 a 702.

11 K pojmu morální ekonomie viz THOMPSON, Edward P.: *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteen Century*. In: *Past & Present*, č. 50 (1971), s. 76–136.

12 Oslovení autoři z nejstarší generace (např. Otakar Motejl či Zdenek Krystufek) sem přispěli texty psanými spíše z pozice pamětníků.

příspěvky – „Na stráži jednoty světa: Marxismus a právní teorie“ Jiřího Přibáně a „Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu“ Zdeňka Kühna. Přibán zde zdařile vyložil základní kategorie marxistického přístupu k právu i jeho historické proměny, zvláště v období Leninovy a Stalinovy fáze. Organicky na něj navazuje Kühnův text demonstrující napětí mezi „dobrem“ a „právem“, tedy mezi ideologicky motivovaným budováním dokonalé společnosti a dodržováním právních předpisů. S dostatečným využitím primárních pramenů jurisprudence ukazuje postupný přerod od budovatelského aktivismu, ochotného ve jménu deklarovaného kolektivního dobra nerespektovat pozitivní právo, k přísně formalistickému důrazu na platné právo, jenž byl charakteristický hlavně pro takzvanou normalizaci. Radoslav Procházka analyzuje jednak zdrženlivost komunistického práva ve vztahu k odškodnění rozličných druhů nehmotné újmy a jednak právně-sociologickou dimenzi nivelizace sociálních statusů. Jelikož se kniha zabývá jen komunistickým právem, autor již neukazuje, v jaké míře komunisté v tomto případě jen navázali na nivelizační tendence z protektorátu a třetí republiky. Kateřina Šimáčková poté podává přehled ústavního vývoje, v němž se soustředila zvláště na ty momenty, kdy se běžné zákonodárství dostávalo do konfliktu s ústavními normami. S jistým pedantstvím bych autorce vytkl příliš časté citování edice Jána Gronského – v odborném textu by bylo vhodnější čerpat z autoritativnějších pramenných zdrojů, než je učební příručka pro studenty.¹³ Tomáš Gábriš se zaměřil na omezování soukromé sféry a posilování úlohy veřejného práva. Svou stat „Posilňovanie roly štátu a verejného práva v Československu v rokoch 1948–1989“ uzavírá zajímavou, avšak velmi spornou kontrafaktuální úvahou, že komunistický systém mohl snad přetrvat, kdyby oslabil státní dohled na méně viditelnou formu a umožnil lidem širší seberealizaci v „širšej sfére súkromia“ (s. 166).

V českém prostředí ojedinělý svým obsahem je velmi zajímavý příspěvek Radima Polčáka o informační teorii práva. Touto cestou se podle nejspolehlivějších představ mělo dospět ke zcela bezhodnotové aplikaci práva pomocí kybernetických metod. Škoda že autora více zajímalo morální odsouzení hodnotové neutrality než úvahy nad technokratickými tendencemi řízení společnosti, k nimž tyto koncepce náležejí, které byly v padesátých a šedesátých letech i na Západě nemálo rozšířené.¹⁴ Za jeden z nejzdařilejších textů ve sborníku lze považovat následující příspěvek Barbary Havelkové o genderové rovnosti, kde jsou citlivě kombinovány právní, politickoprogramové a statistické dokumenty.

Zdeněk Kühn do sborníku přispěl celkem třemi texty. Ve druhém z nich, nazvaném „Zločin a trest“, se věnoval judikatorní reflexi komunistických zločinů po roce 1989. Kromě toho, že věrohodně ukazuje obraz české justice v barvách nikoli tak černých, jak jsme zvyklí, také zvláště zdůrazňuje, jak chybné je zažité obviňování právní-

13 GRONSKÝ, Ján: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*, sv. 2 a 3: 1945–1960 a 1960–1989. Praha, Karolinum 2006 a 2007.

14 Srv. např. z domácího prostředí práce kolektivu kolem Radovana Richty z let 1963–1968. Ke starší tradici technokracie v českém prostředí viz JANKO, Jan – TĚŠÍNSKÁ, Emilie (ed.): *Technokracie v českých zemích 1900–1950*. Praha, Archiv AV ČR – Institut základů vzdělanosti, společné pracoviště UK a AV ČR 1999.

ho pozitivismu z usnadňování nástupu a udržování moderních diktatur. V tomto směru kategoricky poznamenává: „Zkušenost diktatur a totalitárních režimů ale ukazuje, že jak pozitivismus, tak anti-pozitivismus mohou přispívat k extrémní nepravdělnosti.“ (s. 208) Na Kühna tematicky navazuje stať Davida Kosaře věnovaná otázce lustrací. V návaznosti na starší literaturu považuje české lustrační zákony za nejradikálnější z postkomunistických zemí (s. 229), a přestože plně uznává jejich funkčnost v předchozím období, s ohledem na změněné okolnosti považuje za žádoucí je zrušit pro jejich rozpornost s Listinou základních práv a svobod. První část knihy pak uzavírá text Hynka Baňoucha, o němž jsem se již zmínil.

Zatímco část první bude asi nejzajímavější pro odborné historiky, druhou a třetí část zase nejvíce ocení patrně studenti, kteří zde mohou načerpat užitečné znalosti o vývoji jednotlivých právních odvětví a fungování hlavních právnických profesí. Druhou část uvozuje pojednání o ústavním právu od Vojtěcha Šimíčka a Jana Kysely, kteří se zaměřili především na rozdíl mezi psanou a faktickou ústavou v jednotlivých fázích diktatury KSČ. Na ně pak organicky navazuje rozbor koncepce základních práv v ústavním právu od Elišky Wagnerové, která věnovala značnou pozornost také srovnání s praxí dalších států východního bloku. Mezinárodní právo veřejné zpracoval Pavel Molek, který se soustředil především na doktrinární otázky postavení mezinárodního práva v systému československého práva. Za hlubší rozpracování by jistě stály případy, kdy se československá praxe dostávala do konfliktu se závazky vyplývajícími z mezinárodního práva, jako tomu bylo například v padesátých letech u nucené práce nebo třídní diskriminace ve vzdělání, za což se Československá republika dočkala opakované kritiky ze strany Mezinárodní organizace práce, respektive UNESCO.

Stať Michala Bobka „Socialistická srovnávací právní věda“ svou povahou spadá spíše do první části. S kritickým ostnem se zaměřuje nejen proti nevalné úrovni právní komparatistiky, nýbrž i proti tehdejšími právníckými elitám. V návaznosti na Tomáše Ježka pak na straně 422 konstatuje: „...právníci, na rozdíl kupříkladu od ekonomů, kteří od šedesátých let na vybraných ekonomických pracovištích zkoumali tržní mechanismy a vady systémů centrálního plánování, nebyli na proces transformace a společenskou změnu z ní plynoucí vůbec připraveni.“ Následující dva příspěvky od Petra Bělovského se týkají vývoje občanského a rodinného práva. Z pochopitelných důvodů věnuje autor zvláštní pozornost změnám koncepce vlastnického práva. O pracovním právu pojednala opět Barbara Havelková. Oproti své výše zmiňované stati se zde omezila jen na strážlivě pojatý přehled vývoje dotčeného právního odvětví. Stať obsahuje užitečný shrnující závěr (s. 506–508), kde v několika bodech demonstruje základní vývojové tendence pracovního práva.

Občanské právo procesní zpracoval Zdeněk Nový. V jeho věcně formulovaném příspěvku mimo jiné stojí za pozornost přehledné, až učebnicově systematické členění textu. Vývoj trestního práva rozebral Tomáš Gřivna, procesní otázky pak ve spolupráci s Martinou Gřivnovou. Proti autorovu věcnému a popisnému přístupu nic nenamítám, avšak zaujalo mě závěrečné hodnocení statě „Trestní právo hmotné“ : „Lze však říci, že vadná byla právní úprava ve své podstatě (hovoří se o trestním zákonu z roku 1961 – pozn. autora), neboť obsahovala řadu trestných

činů imanentních ochraně socialistických společenských vztahů...“ (s. 580) Ptám se, zda například v pojednání o právních dějinách robotních řádů máme považovat celou právní úpravu za vadnou, protože upravuje vrchnostensko-poddanské vztahy a neodpovídá naší dnešní koncepci občanské rovnosti nebo výkonu závislé práce. Právě takovéto prezentistické posudky minulosti, které se v knize objevují na příliš mnoha místech (zdůrazňuji, že nikoli jen u tohoto autora, zároveň ale nikoli u všech autorů), jsou podle mého názoru její největší slabinou.

Správní právo hmotné i procesní společně pojednal Josef Vedral, jemuž lze vytknout snad jen časté příliš dlouhé citace z pramenů a literatury. Právo životního prostředí zpracovala Eva Kružíková. Demonstruje zde zřetelný rozpor mezi solidní legislativou z éry „normalizace“, kterou představuje například vodní zákon z roku 1973, a její faktickou neúčinností v praxi (s. 663). Jako historik zabývající se dějinami sociální politiky jsem si s obzvláštním zájmem přečetl rozsáhlou stať Milady Tomkové o právu sociálního zabezpečení. Jakkoli je zřejmé, že starší období je autorce patrně bližší a že zvláště výklad o pozdní „normalizaci“ je velmi zkratkovitý, lze tento její příspěvek považovat za jeden z nejlepších textů, které po roce 1989 v právní historiografii k tomuto tématu vznikly. Obdobně zaslouží ocenění i Hynek Baňouch se svým druhým textem, v němž se věnoval hospodářskému právu, které dnes již bývá pro mladší badatele značně nepřehlednou a nesrozumitelnou oblastí. Zvláštní důraz přitom kladl na korespondenci marxisticko-leninského učení a právní úpravy této materie. Vývoj regulace církví a náboženských společností zpracoval Petr Jäger. Mohl snad jen více zmínit fungování nepovolených organizací, o nichž pouze v jedné větě lakonicky konstatuje, že byly legalizovány až po roce 1990 (s. 791).

Část třetí uvozuje esejisticky pojatý text Otakara Motejla o vývoji soudnictví. Převládá zde pohled kvalifikovaného pamětníka, postrádající jakékoli odkazy na externí informační zdroje. Zřejmě i kvůli této žánrové odlišnosti byl jako následující zařazen z hlediska tematického vymezení duplicitní text Zdeňka Kühna o socialistické justici. Zajímavé jsou mimo jiné jeho komparativní statistické rozbory složení soudcovského stavu (s. 846 n.). Vývoj prokuratury zpracoval se značnou důkladností Jan Lata, jemuž lze ovšem vytknout až přílišné užívání přímých citací z pramenů a literatury na úkor vlastního výkladu. Na advokacii se v dalším příspěvku soustředil Stanislav Balík, který se tomuto tématu věnuje již dlouhou dobu a mohl zde tak zúročit v komplexním pojednání poznatky ze svých dosavadních prací. O notářství ve stručnosti pojednala Blanka Čechová. Třebaže její příspěvek sleduje především vývoj právní regulace této profese, obsahuje i příležitostné příklady rozličných problémů při výkonu notářské praxe.

Zařazení čtvrté části, nazvané „Osobní reflexe“, není příliš organické. Sestává z víceméně memoárových textů dvou exulantů, Zdenka Krystufka a Mojmíra Povolného, a Otakara Motejla, jenž tentokrát vzpomíná z pozice obhájce působícího za „normalizace“. Celou publikaci pak uzavírá text Anny Šabatové, který ovšem žánrově není „osobní reflexí“, nýbrž odbornou studií k tématu ochrany základních práv, v čemž doplňuje perspektivu výše uvedeného příspěvku Elišky Wagnerové.

Již výše jsem poznamenal, že jde o autoritativní knihu shrnující současné poznatky o tématu, kterou si žádný badatel, pokud se vážně věnuje našim dějinám

v letech 1948 až 1989, nebude moci dovolit opominout, i kdyby se vůči ní měl kriticky vymezovat. Na konci 19. století si historikové představovali svou vědu jako katedrálu, jejíž základy tvoří pramenné edice. Z nich vyrůstá zdivo studií a tematických monografií, které pak jako klenba završuje syntetické pojednání. Kdybych měl aplikovat tuto dnes již antikvární představu na právní dějiny komunistického období, pak by první krok představovaly edice, druhý pozitivisticky pojaté výklady právních předpisů, třetí předpisy v kontextu jejich aplikace a poslední, čtvrtý krok skutečné sociální dějiny komunistického práva jako integrální součásti pokusu o socialistickou transformaci společnosti. Recenzovaný sborník se dopracoval na solidní úrovni kamsi mezi druhý a třetí z uvedených kroků, což patrně byl i záměr jeho původců. Sociální dějiny komunistického práva ve smyslu výše zmiňovaného „žitého práva“ však stále ještě čekají na svého tvůrce.

Recenze

Nespravedlivě pošlapaná demokratická veličina?

Petr Anev

ROKOSKÝ, Jaroslav: *Rudolf Beran a jeho doba: Vzestup a pád agrární strany*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Vyšehrad 2011, 912 stran.

Rudolf Beran (1887–1954), premiér autoritativního režimu druhé republiky a poslední předseda Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu, zjednodušeně zvané stranou agrární, v obecném povědomí patrně nese stigma nedůvěryhodného a podezřelého politika, ba dokonce zrádce národa. Po desetiletí se jako fakt uvádělo, že ve třicátých letech ustoupil od Švehlovy umírněné politiky a obrátil agrárníky radikálně radikálně doprava. Stranu údajně navedl na kurz proti Hradu a přikláněl se k henleinovcům i nacistickému Německu, až se po pádu první republiky dočkal naplnění svých ambicí. Stanul v čele pomnichovského protidemokratického režimu, který mu byl bližší než masarykovská republika, a za okupace ještě k tomu kolaboval s Němci. Takto byl Beran líčen dlouhá léta, i když po roce 1989 černí na jeho obrazu přece jen ubývalo. Nyní vyšla vůbec jeho první biografie. Jedná se o neobyčejně obsáhlou faktografickou publikaci, která k Beranovi zaujímá postoj mnohem vstřícnější.

Kniha Jaroslava Rokoského *Rudolf Beran a jeho doba* líčí ve vzájemném propojení Beranovu politickou kariéru a osudy agrární strany. Těžiště výkladu přitom leží ve druhé a třetí republice, tedy ve dvou obdobích dějin československého státu, jejichž charakter zůstává předmětem největších sporů. Autor se do hloubky zabývá

mnohými tématy a problémy, jimž se historici často jaksi automaticky vyhýbali. Ani role agrárníků v době jejich zániku není dosud zcela objasněna. Stejně jako v případě Berana nás může trápit otázka, kam vlastně směřovali a jestli se tak zásadně odvrátili od demokratické linie, jak se často tvrdilo. I dnes sepsání biografie posledního agrárního vůdce může vyvolat konfrontaci nejen odbornou, neboť téma neztratilo svůj politický podtext. Kdo se k němu určitým způsobem vyjadřuje, může být snadno obviněn ze sympatií k deklarovaným zrádcům.

Jaroslav Rokoský se osobnosti Rudolfa Berana v širokém politickém a společenském kontextu věnoval dlouhý čas a vskutku důkladně. Předkládaná kniha je založena na jeho disertační práci, obhájené v roce 2004 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Po sedmi letech různých průtahů, kdy nebylo jasné, v jaké podobě a zdali vůbec bude Rokoského dílo publikováno, se loni dostalo do rukou širší čtenářské obce. Autor byl mnohými obviňován, že agrárníkům a Beranovi nadržuje. Tento dojem na první pohled vyvolává prolog knihy, uvozující vlastní výklad na způsob motta. Srdceryvně se tu sděluje, že Beran byl dvakrát souzen a bojoval přitom o život: za války stál v Berlíně před nacistickým soudem a za několik let se musel hájit před soudem třetí republiky, kde žalobu vedli komunisté. Beranovu dvojí perzekuci jistě nelze popírat, tvoří však jen část jeho politické dráhy a lidského údělu. Namísto ní by prolog třeba mohl zdůraznit, že Beran jako premiér vedl režim druhé republiky, který zaváděl totalitní praktiky, a že po okupaci 15. března 1939 uctivě vítal nacistické pohlavary, což by nenavodilo zdaleka tak příznivý dojem. I to je pravdivé, ovšem rovněž vytržené ze souvislostí. V celkovém hodnocení Berana je třeba hledat vyváženější shrnutí. Nepřehlédněme však, že při líčení jednotlivých událostí v knize Rokoský projevuje takovouto snahu a není zdaleka tak jednostranný jako v úvodních pasážích.

Kniha staví na impozantním množství pramenů a literatury, představuje perfektně heuristicky podložené dílo. V tomto ohledu ji nelze napadat, druhým jde příkladem. Ovšem s jednou výhradou – nereflexuje totiž tituly vydané po roce 2004, kdy byla sepsána. Zde se neblaze projevila ona časová proluka, v níž autor hledal vydavatele, a vtírá se otázka, zdali se neměl pokusit své dílo bibliograficky aktualizovat. Mezi tituly, o něž se mohl opřít, pak scházejí takové podstatné práce jako historická syntéza druhé republiky od Jana Gebharta a Jana Kuklíka nebo studie o agrárnících z pera Evy Broklové.¹ S prameny pracuje Rokoský seriózně, hlavní dokumenty se nesnaží zamlčovat ani překrucovat.

Publikace je rozdělena na sedm velkých kapitol, jež se chronologicky kryjí s dějinnými etapami, ve kterých Beran a agrárníci působili, sahá od Rakousko-Uherska až po komunistické Československo. Do jednoho širokého historického záběru tak spojuje období, která se dosud líčila víceméně odděleně. To představuje její vý-

1 GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl, Paseka 2004; BROKLOVÁ, Eva: *Agrární strana a demokracie: Republikánská strana zemědělského a maloroľnického lidu ve druhém desetiletí republiky*. In: BROKLOVÁ, Eva – TOMEŠ, Josef – PEHR, Michal: *Agrárníci, národní demokraté a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2008, s. 16–78.

znamný klad, neboť se tak nabízí srovnání jednotlivých period a umožňuje vnímání souvislostí mezi nimi. Jistě se najdou taci, které odradí nepřehlédnutelná velikost knihy a kvůli ní si ji nepřečtou. Pro strážlivější rozsah by se jistě dalo něco vypustit. Nejmenší újmou by podle mne bylo krácení v pasážích líčících proces s Beranem po válce. Až příliš místa je tu věnováno ostatním obžalovaným v procesu, generálovi Janu Syrovému, Jiřímu Havelkovi, Otakaru Fischerovi a Josefu Černému.

Do roku 1935, kdy se Rudolf Beran stal agrárním předsedou, představuje autor jeho životní dráhu mnohem méně detailně. Prostor věnuje hlavně Beranovu dětství a postupnému prosazování v agrárním hnutí. Důkladně se pak zaobírá prezidentskou volbou, v níž agrárníci nechtěli podpořit Edvarda Beneše. Rokoský v této souvislosti správně připomíná, že už vztah Antonína Švehly s Benešem byl konfliktní. Myslím ale, že postup agrárníků proti Benešovi mohl otevřeně poměřit Švehlovým dědicstvím. Dosud se často kladlo dělítko mezi Švehlu a jeho následovníky; zatímco starý agrární vůdce byl označován za nezpochybnitelného demokrata a pilíř politické stability první republiky, Beran a jeho „garnitura“ se pryč od jeho linie odchýlili, což demonstroval jejich odpor proti volbě Beneše. Vedle tohoto líčení by mělo být postaveno jiné, které by zdůraznilo naopak kontinuitu mezi Švehlou a jeho žákem Beranem. Ve skutečnosti totiž dělali stejnou politiku, hájili tytéž priority, Švehla si v tom pouze počínal obratněji. Je možné tvrdit, že Švehlova linie se uplatnila i v jednání agrárníků při prezidentské volbě roku 1935 a že Beneše nechtěli podpořit právě na základě stanovisek Švehly, ne proti jeho vůli. Platí ovšem, že i když Beran a Beneš šli proti sobě, oba stále patřili do demokratického tábora.

Nejasně se autor místy staví k otázce, jestli se agrárníci i po Švehlově smrti nacházeli v politickém středu. Nesituuje je sice zřetelně doprava, jak bylo většinou obvyklé, jejich středovou pozici za Beranova předsednictví však problematizuje. Uvádí totiž, že střed obsadili lidovci, kteří se nacházeli mezi agrárníky a socialisty (s. 226). Rokoský zde reflektuje momentální spojenectví, které se mezi stranami utvořilo, sblížení lidovců a socialistů. Pamatujme ale, že vztahy mezi stranami se vždy čas od času měnily. Ještě v letech 1934 a 1935 se agrárníci nejtvrději střetávali s Národním sjednocením, o jejich obratu doleva to ale jistě nesvědčilo. Podle mého mínění agrárníci i s Beranem v čele zůstávali v politickém středu, třebaže lidovci se tam nacházeli také. Beranova strana hájila zájmy stejných společenských vrstev jako Švehlova a zastupovala pořád největší část středního stavu. Priority agrárníků se neměnily, ať už se s ostatními stranami v boji o moc střetávali jakkoliv.

Jaroslav Rokoský se přirozeně nemohl vyhnout Beranovu článku publikovanému na Nový rok 1938, který vyvolal velkou polemiku. Často se traduje, že agrárnický předseda jím pozval do kabinetu Sudetoněmeckou stranu a chystal se otočit vládním kormidlem výrazně doprava, za což si vysloužil oprávněnou kritiku z demokratického tábora. Autor ukazuje, že Beranův článek nebyl pro henleinovce takovou pozvánkou k řízení státu, nýbrž jen projevem větší vstřícnosti, a že pisatele hájili i někteří koaliční partneři. Rokoský objasňuje i význam schůzek Rudolfa Berana s německým vyslancem v Československu Ernstem Eisenlohrem v první polovině roku 1938, které měly být rovněž dokladem jeho zrady. Upozorňuje přitom, že i Národní soud v roce 1947 dal Beranovi v tomto případě zapravdu a osvobodil

ho (s. 293). Na konci kapitoly věnované první republice pak autor sumárně hodnotí místo agrárníků v tehdejším politickém životě. Po celé dvacetileté období podle něj zůstávali státotvornou stranou. Beran rozhodně nereprezentoval jejich velko- statkářské či pravicové křídlo, hájil politiku středu a demokracii (s. 322). Uvedené hodnocení je podle mého názoru třeba brát opravdu vážně, neboť – narozdíl od většiny alternativních výkladů počínání agrárníků – vychází z hlubokého poznání dobové politické reality.

Politických výšin dosáhl Rudolf Beran v měsících, kdy český národ zažíval hluboký pád a ponížení. V prosinci 1938 se stal premiérem okleštěného Česko-Slovenska a stanul v čele autoritativního režimu přežívajícího ve stínu Německa. Jaroslav Rokoský například vyzvedává, jak se Beran snažil pečovat o sociální zabezpečení obyvatel. Lze se přít, jestli opravdu odmítal utvoření jedné stranické formace, jak tvrdí autor (s. 365). Sám přitom o něco dále zaznamenává, že výhledově Beran utvoření jedné strany připouštěl (s. 398), nepromítá to ale do předchozího obecného konstatování. Poněkud jednostranně vyznívá líčení okolností zastavení *Národního osvobození*, legionářského listu pod vedením šéfredaktora Lva Sychravy, který vytrvale hájil odstoupivšího prezidenta Edvarda Beneše. Autor připomíná, že Beranova vláda za list zřídila náhradu a jednala se Sychravou v mezích možností korektně. Je ale třeba dodat, že Sychrava už v novém periodiku publikovat nesměl. Jako protiváhu předešlého případu Rokoský uvádí, že Beran nechal časem zastavit i radikálně pišící a poměrně vlivný agrární *Večer*, což se později nepřipomínalo.

Autor uznává, že agrárníci po Mnichovu se neubránili projevům malosti a demagogicky kritizovali první republiku. Přispěli podle něj nepochybně k tomu, že si česká společnost začala budovat zárodky totalitního systému, i když vliv Německa zde považuje za dominantní. Rokoský také zdůrazňuje, jak Beran neustále lavíroval, ustupoval různým tlakům. K tomu je myslím třeba dodat, že politika režimu vedla k zániku státu – hlavně však proto, že byla příliš umírněná. S nacistickým Německem se agrárníci nesnažili dorozumět za každou cenu, což jejich režim muselo zničit stejně jako předtím ten prvorepublikový.

Jestli Rokoský Berana za něco dosti ostře kritizuje, je to jeho oficiální uvítání německých představitelů v prvních dnech protektorátu, o němž říká, že nebylo hodné premiéra okupované země (s. 436). Nicméně je zajímavé, že v líčení Beranova poválečného soudního procesu, kde se mu (kromě jiného) kladlo za vinu, tuto epizodu autor víceméně přechází. Záslužně přibližuje Beranův podíl na domácím odboji (s. 459–485), jemuž se zatím odborná literatura takřka nevěnovala. Předkládá zde různá svědectví, která jeho protiněmeckou činnost dosvědčují. Jeho zatčení gestapem v květnu 1941 a desetiletý trest žaláře v roce následujícím rozhodně nebyly bezdůvodné. Rokoský se vydává za Beranem i za zdi nacistického vězení, líčí jeho tamní každodenní přežívání a seznamuje se svědectvími jeho spoluvězňů, kteří o něm mluvili veskrze dobře. Na konci roku 1943 byl Beranovi přerušena trest, setrval ale v konfinaci, pod kontrolou gestapa.

Kapitola „Třetí republika: Demokraté bez demokracie“ může vzbudit kritiku už za samotný název. Důležité prvky demokracie v politickém systému poválečného Československa nepochybně přetrvávaly, určitě nelze mluvit o její absenci. Jaroslav

Rokoský pohlíží nadměrně kriticky na demokratické strany a jejich představitele v Národní frontě, nechává se v tom ovlivnit trpkým osudem agrárníků v novém levicovém režimu a instinktivně jim straní. Uvádí, jak byl pilíř prvorepublikové demokracie, tedy agrárníci, zbořen. Musíme ale vnímat, že Benešův Hrad jako další mocný demokratický pilíř ještě stál. Rokoský tvrdí, že zákaz agrární strany uvolnil cestu komunistů k moci, a že demokracie prohrála již v květnu 1945, ne až v únoru 1948. To je možný úhel pohledu na tehdejší dění, snad vyváženější ale bude tvrzení, že demokracie prohrála boj s komunisty jak v květnu 1945, tak i v únoru 1948. Většina demokratů však byla poražena v onom druhém termínu.

Zřetelnou zaujatostí je poznamenáno i líčení procesu s Rudolfem Beranem a členy jeho vlády. Když Rokoský představuje, jak o soudu referoval dobový tisk, vybírá si hlavně ten prokomunistický. Lidovci, národní socialisté, slovenští demokraté a jejich tisk však vystupovali veskrze „proberanovsky“. To z knihy nevyplývá, i když se jedná o zásadní poznatek. Důkladně autor přibližuje Beranovu obhajobu před soudem, v níž bývalý premiér předvedl bezesporu pozoruhodný výkon. Když se pak zamýšlí, proč byl Beran odsouzen na dvacet let do vězení, nachází důvody tak přísného trestu v zájmu ostatních stran o agrární majetek a voliče a vyčítá prezidentu Benešovi, že proti agrárníkům zaujal nepřátelské stanovisko. V tomto bodě je ovšem nutné prezidenta obhajovat. Edvard Beneš na konci války dělal víceméně to, co musel, o zákazu agrárníků rozhodla vznikající Národní fronta. Sám Beneš se k nim tehdy stavěl vstřícněji. Rokoský navíc tvrdí, že dal tichý souhlas k odsouzení Berana. To se ale nezdá příliš přesvědčivé, když s ním spříznění národní socialisté prosazovali naopak Beranovo osvobození.

Poslední část knihy zavádí čtenáře opět do vězení, v němž Beran strávil posledních sedm let života. Autor dává znovu slovo jeho spoluvězňům, kteří se o agrárním vůdci vyjadřují stejně pozitivně jako jejich předchůdci z doby války. Na závěr shrnuje, že Rudolf Beran neměl státnické kvality Antonína Švehly, ale charakter ano. Označuje ho jako „statečného člověka, vlastence a demokrata“. Kniha Jaroslava Rokoského podle mne potvrzuje, že Beran opravdu nebyl rozený vůdce, průměr ale přece jen přesahoval. Vlastencem a demokratem byl pořád, i když musel ustupovat rozličným tlakům na omezování svobody. Jestli je možné považovat ho i za statečného, to zůstává jistě diskutabilnější.

Obecně bych Jaroslavu Rokoskému vytkl, že ve své knize občas podléhá příliš subjektivnímu pohledu. Obdivem pokaždé zahrnuje Švehlu, často s přispěním různých jeho výroků, přehnaně pozitivně hodnotí i Ladislava Feierabenda. V několika případech zaujímá nekritický přístup k pramenům, když by byla namíste spíše opatrnost. Tak cituje z Beranovy obhajoby či jeho výpovědí, nevznáší nad nimi ale žádné pochybnosti. Spolehá se na to, že se odehrály pouze dvě schůzky mezi ním a německým velvyslancem Eisenlohem, jak to tvrdil sám Beran, a podobně. Rokoský popisuje diametrálně odlišná údobí našich dějin a v mnohém pomáhá k jejich lepšímu pochopení již tím, že je klade vedle sebe a vybízí implicitně ke srovnávání. Určitý nedostatek ale spatřuji v tom, že agrárníky líčí v zásadě pozitivně či negativně podle toho, jak jsou dnes převážně vnímáni vzhledem k roli, kterou hráli v té či oné době. To platí především pro jejich výrazně kontrastní hodnocení v období

druhé a třetí republiky, kdy vystupují jednou jako do značné míry likvidátoři odkazu první republiky a podruhé výhradně jako oběti nového nedemokratického režimu. Možnost „objektivního“ posouzení Rudolfa Berana a dalších historických aktérů myslím vychází z předpokladu, že se odpoutáme od předsudků, kterými je ta či ona doba obestřena. Neměli bychom agrárníky *a priori* líčit kriticky v druhé republice a zase naopak jen smířlivě ve třetí republice, byť jsme k tomu třeba psychologicky tlačeni.

V úvodu knihy autor říká, že lidem Beranovy doby štěstí nepřálo. Zastihla je válka a nedemokratické režimy, neměli však černobílé osudy. Na to je dle mého názoru třeba nejvíce pamatovat. Beran nebo prezident Beneš nevyčnívali tolik jako jejich předchůdci ve funkcích, Švehla a Masaryk. Musíme je ale posuzovat s určitým ohledem. Platí, že přesvědčením zůstali demokráty a nacismus či komunismus by neodvrátili ani jejich uznávanější a zdatnější předchůdci. Jací naši zatracovaní demokratičtí představitelé skutečně byli, se nesnažíme příliš zjistit. Díky Jaroslavu Rokoskému se dozvídáme mnohé o Rudolfu Beranovi, který byl dosud vytrvale haněn, a můžeme si tak o něm utvořit výrazně podloženější mínění.

Recenze

Čtyři bouřlivé roky slovenských demokratů

Jaroslav Rokoský

SYRNÝ, Marek: *Slovenskí demokrati '44–48: Kapitoly z dejín Democratickej strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*. Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania 2010, 403 stran.

Politické stranictví a role politických stran v třetí Československé republice tvoří důležitou součást veřejného života naší moderní společnosti. Po rozdílné válečné zkušenosti Čechů a Slováků se hledala nová společná cesta; východiskem se stala vláda Národní fronty, ze spolupráce komunistické strany a jejích demokratických partnerů v Národní frontě vznikl systém „lidové demokracie“. Parlamentní demokracii, jak ji znala první republika, odvál čas; opozice nesměla působit a dirigentské taktovky se rázně chopila KSČ.

Kniha slovenského historika Marka Syrného, který se specializuje na odbojové hnutí za druhé světové války na Slovensku a na slovenské poválečné politické dějiny, do jisté míry propojuje obě tato témata zpracováním nedlouhé, avšak významné historie Demokratické strany. Nejsilnější demokratická strana na Slovensku, postupně integrující všechny nelevicové odbojové skupiny, se stala hlavní překážkou komunistů na cestě k monopolu moci ve východní části republiky. Nesporně lákavé téma samo o sobě vzbuzuje značné naděje a očekávání. Bibliografie je zdánlivě bohatá, jak dokládá uvedený přehled odborné literatury, s níž autor pracoval, skutečně přínosných analytických studií je ovšem po málu a syntetizující monografie

aby čtenář pohledal. Bohatý a různorodý materiál poskytují archivní fondy. Pramenou základnu tvořily dostupné materiály ve slovenských a českých ústředních archivech, písemnosti v četných slovenských regionálních archivech, publikované prameny, dobový tisk a svědectví šesti pamětníků. Textovou část hojně doplňují vhodně vybrané dobové dokumenty, z nichž si čtenář může leckdy učinit vlastní úsudek, fotografie z Archivu Muzea Slovenského národního povstání v Banské Bystrici a přehledné tabulky.

Rozporuplné období na rozhraní dvou totalit, v němž Demokratická strana na Slovensku působila, přináší množství sporných otázek, s nimiž se badatel musí vypořádávat. Marek Syrný si to dobře uvědomuje, ale interpretačně se nepouští na „tenký led“; přidržuje se svědomitého archivního výzkumu a snaží se věcně a bez předsudků zmapovat činnost největší nekomunistické strany. Struktura práce je patrně inspirována monografií Jiřího Kociana o Československé straně národně-socialistické v období třetí republiky. Dělí se na tři hlavní tematické části, věnované organizaci, programu a politice Demokratické strany. Toto koncepční řešení je logické a opodstatněné. Nedílnou součástí knihy je bohatý poznámkový aparát, jenž nezatěžuje plynulost výkladu, nechybí ani jmenný rejstřík, jehož užití přispívá k snazší čtenářské orientaci.

První tematický oddíl se nejprve vrací ke vzniku strany a jeho předpokladům. Sleduje zastoupení a činnost budoucích demokratů v povstaleckých orgánech, připomíná jejich přihlášení ke společnému státu Čechů a Slováků a nezastírá rozpačky ohledně přesného data, kdy došlo k vytvoření Demokratické strany. Jedná se o hutný nástin tehdejší rozbourané situace, vhodně dokumentovaný i přetištěnými „Programovými zásadami Demokratické strany“, jež byly přijaty za povstání. Právě zkušenosti a kredit získané v povstání nesporně přispěly k ustavení strany v neklidných poměrech. Budování stranické struktury v prvních měsících po osvobození přesto naráželo na četné obtíže, jak autor svědomitě dokládá. Stále však postrádáme hlubší vhled do vnitřního vývoje a přerodu slovenských agrárníků, kteří se prosadili do vedení Demokratické strany. Proč názory Milana Hodži ztratily tak rychle a snadno váhu a vliv? A co učinili předáci slovenských demokratů pro možnou obnovu agrární strany? První celostátní sjezd Demokratické strany v Martině v červenci 1945 měl za hlavní cíl přetvořit stranu na konsolidované a dynamické seskupení schopné popasovat se s komunisty o směřování poválečného Slovenska. Potíž je v tom, že komunisté si zajistili silnou mocenskou pozici již v exilu a své dominantní postavení stvrdili moskevskými rokováními. Proč to slovenští demokraté připustili a do jaké míry k tomu sami přispěli? Na tuto stejně jako předchozí otázky zůstává dlužen odpověď i Marek Syrný. V období od léta 1945 do jara 1946, kdy bylo organizační budování strany ukončeno, se dotvořily v regionech okresní sekretariáty a realizovaly se první velké náborové akce do strany. Autor přibližuje také pozoruhodnou ukrajinsko-ruskou sekci, odbor mladých demokratů, mezi nimiž zaujme činnost Klubu demokratických akademiků, podnikové organizace, živnostnické a úřednické odbory strany. Škoda jen, že výraznější pozornost nevěnoval ženským odborům a vůbec postavení a roli žen v Demokratické straně.

Mezi nejzdařilejší a nejrozsáhlejší pasáže knihy náleží kapitola o členstvu a funkcionářích strany. Marek Syrný ukazuje, že její předáci se většinou nerekrutovali ze zemědělských vrstev, jež byly na Slovensku nejpočetnější, spíše byli příslušníky tradiční slovenské honorace, pocházeli z evangelických rodin a zastávali povolání odpovídající tradičním elitám. Vliv bývalých agrárníků však odráželo sociální složení členstva a uchazečů o členství, mezi nimiž představovali rolníci výrazně nejsilnější skupinu (tvořili celkem dvaapadesát procent členů). Ve stranickém programu hrál agrarismus nadále důležitou roli, vyzdvihovaly byly hodnoty přirozeného konzervatismu, obsahující důraz na tradici, rodinu, na sepětí s rodnou půdou. Mezi okresními organizacemi byly značné regionální rozdíly, překvapí nízký věk většiny demokratických tajemníků (sedmačtyřicet procent jich mělo méně než pětadvacet let a dalších šestatřicet procent nepřekročilo pětatřicet let). Náležitou pozornost věnuje autor zastoupení demokratů ve vrcholných vládních a zastupitelských orgánech. Je to výstižná rekapitulace, i když jejich působení v Prozatímním národním shromáždění by si zasloužilo kritičtější zhodnocení, zejména „měkký přístup“ vůči komunistům. Nechybí přehled stranického tisku, jenž se potýkal s četnými obtížemi. Obdobně jako v případech jiných tehdejších politických subjektů se dozvíme jen velmi málo o finančním zabezpečení strany; jde o drobné strípky, z nichž není možné vytvořit celistvý obraz. Ze stanovení členských příspěvků v rozmezí od čtyřiaadvaceti do dvanácti set korun ročně podle sociálního statusu je patrná snaha vybudovat masovou stranu, ale také vylepšit skromné stranické finance prostřednictvím motívějších stoupenců. Druhým (a posledním) celostátním sjezdem Demokratické strany v Bratislavě v lednu 1948 se uzavírá první tematický oddíl, který poskytuje zdařilý obraz organizačního vývoje a struktury Demokratické strany.

Souhrnem požadavků a cílů Demokratické strany byl její program. Ten nesl punc doby svého vzniku a odrážel především její politickou situaci. Litera programu dostávala skutečnou, konkrétní podobu vlastně až v politické praxi. Na pouhých třinácti stránkách druhého oddílu autor probírá vytvoření programových zásad v čase slovenského povstání, programové teze přijaté po osvobození, přípravu nového programu v roce 1947 a programové teze schválené na druhém celostátním sjezdu. Program Demokratické strany by si však zasloužil detailnější výklad a hlubší analýzu, než se mu v knize dostává.

Třetí tematický oddíl, zaměřený na politické dění, je oproti tomu opět obsáhlý a sleduje vše podstatné, co se s ohledem na Demokratickou stranu v rozporuplném poválečném období odehrávalo. Počínání slovenských demokratů je zde zasazeno do širších dobových souvislostí, pisatel má pro ně jisté sympatie a pochopení, není ale nekritický ani nezabíhá do nadbytečných podružností. O režimu třetí republiky píše, že zajisté nebyl demokratický, ale určitě měl velmi daleko i od totality, takže ho nelze paušálně zavrhnout. Při jeho charakteristice se přidržuje v současnosti často užívaného termínu „omezená demokracie“. Pozoruhodné je zato tvrzení, byť uvedené s nadsázkou, že v porovnání s prvorepublikovou vládní praxí došlo po válce vlastně jen k legalizaci koaliční Pětky a eliminaci neloajálních národnostních či politických skupin. V takto pojatém zdůraznění kontinuity mezi první a třetí republikou státotvorné agrárníky nahradí „polepšení“ komunisté a jako by

bylo jedno, jestli vládní opatřené drží stoupenec a praktik demokracie Antonín Švehla nebo stoupenec a praktik komunistické revoluce a „diktatury proletariátu“ Klement Gottwald (byť své skutečné cíle dokázal poměrně úspěšně skrývat), a jako by záleželo hlavně na tom, že v té „legalizované koaliční Pětce“ s ním vyjednávají zkušení demokratičtí partneři. Komunisté si počínali obratně, předčili i slovenské demokraty včetně bývalých agrárníků mezi nimi. Věděli, co chtějí a kam směřují. Dokladem jsou také národní výbory, které se staly nižšími orgány jak státní správy, tak samosprávy. Právě národní výbory, vzešlé z povstání a závěrečné fáze boje proti německé okupaci, se staly prvními institucemi, v nichž probíhal politický zápas mezi demokraty a komunisty. Kolik představitelů Demokratické strany na místní úrovni bylo v zimě a na jaře 1945 odvečeno do Sovětského svazu?

V hospodářské politice Demokratické strany byla stěžejní pozemková reforma, od začátku provázená spory s komunisty, které se stále prohlubovaly. Komunistický ministr zemědělství Július Ďuriš musel svádět doma na Slovensku mnohem těžší zápasy než v českých zemích. Demokraté, kteří měli v tom směru jasnou představu, kritizovali věcně jeho počínání (od jednotlivých zemědělských zákonů po milionářskou daň), předkládali svá stanoviska a zásluhou tradice silné agrárnícké politiky získali rozhodující postavení mezi slovenským venkovským obyvatelstvem. Když se v létě 1945 rozhodovalo o znárodnění průmyslu, dolů a finančních institucí, už tak úspěšní nebyli. Postavili se proti širšímu chápání znárodnění, než stanovil Košický vládní program, jak je prosazovali komunisté ve spolupráci se sociálními demokraty, hájili soukromé a družstevní podnikání, ale v přijatých znárodnovacích dekretch se jim podařilo prosadit velmi málo požadavků. Ve sporech o konfiskáty a národní správy, jak upozorňuje autor, dobyli přece jen více dílčích vítězství.

Vedoucí představitelé KSC se pokoušeli o rozštěpení Demokratické strany již před parlamentními volbami v květnu 1946, jejich prioritou ale tehdy zůstávala diskreditace zakázaných politických stran, zejména agrárníků, se zjevnou snahou převzít jejich značný voličský potenciál. V českých zemích mohli být komunisté navýsost spokojeni, slíbili všechno všem a s převahou zvítězili. K volebnímu úspěchu Demokratické strany na Slovensku, která zde získala dvě třetiny hlasů, výrazně přispěla Aprílová dohoda s katolickou církví, s níž se jako s reálnou silou muselo vždy počítat. To zdůrazňuje i Marek Syrný, když analyzuje předvolební kampaň a příčiny skvělého výsledku demokratů; k textu je připojen přehled volebních zisků strany podle okresů a barevné reprodukce dobových plakátů.

Samostatnou kapitolu věnuje autor také slovenské otázce v politice Demokratické strany. Správu Slovenska řídila Slovenská národní rada a sbor pověřenců, pravomoc ústřední vlády na Slovensku pak byla předmětem četných jednání, při nichž docházelo ke sporům a nedorozuměním. Slovenští demokraté byli stoupeneci rozsáhlé vlastní správy Slovenska a v této představě nacházeli zpočátku četné styčné body se slovenskými komunisty, naproti tomu Češi v Národní frontě směřovali k jednotnému centrálnímu řízení. První „pražská dohoda“, vyjednaná mezi Slovenskou národní radou a československou vládou 2. června 1945, ponechávala slovenským orgánům značné kompetence; podle demokratů šlo o střední cestu mezi centralismem a federalizací, která mohla sloužit jako dobrý základ definitivního

státoprávního uspořádání. Toto jejich očekávání však bylo v dalším vývoji zklamáno. Druhá „pražská dohoda“ ústřední vlády a SNR z 11. dubna 1946 zatím posilovala především postavení prezidenta Beneše, jenž měl dosud pro Slovensko omezenou působnost. Výsledky voleb však přiměly komunisty, aby „pružně“ změnili své státoprávní postoje a našli společnou řeč s ostatními českými stranami, s cílem co nejvíce podvázat moc vítězných slovenských demokratů. Odbourávání pravomocí slovenských orgánů stvrzovala třetí „pražská dohoda“ z 28. června 1946, která plně podřídila zákonodárnou činnost Slovenské národní rady a výkonnou moc sboru pověřenců kontrole pražské vlády, jež nyní získala právo schvalovat či zastavovat nařízení těchto nejvyšších slovenských orgánů.

Poněkud zamlžený i po četbě Marka Syrného zůstává postoj Demokratické strany k Sovětskému svazu a slovanské ideji; na jedné straně si podle něj uvědomovali nebezpečí sovětizace Československa, na straně druhé přijímali bez většního odporu prosovětské zahraničněpolitické koncepce. Autor pochopitelně nastiňuje i jejich představy o řešení maďarské otázky, spojené s výměnou obyvatelstva, a územního sporu o přiřazení Horní Oravy a Severní Spiše k Polsku.

Terčem komunistické propagandy se slovenští demokraté stali pro svůj postoj k poválečným retribučním, který autor hodnotí jako poměrně uvážlivý a citlivý. Pozornost přitom věnuje zejména klíčovému procesu s Jozefem Tisem a jeho polemické dohře. Zmíněné výpady proti údajným ochráncům válečných zločinců a zrádců ovšem spadaly do povolebního období, kdy komunisté podnikli široce založenou kampaň proti Demokratické straně se záměrem rozbít ji a zničit. Syrný líčí mimoparlamentní způsoby boje, které přitom používali, a popisuje prohlubující se politickou krizi na Slovensku. Líčí přitom masové zneužívání Sboru národní bezpečnosti a ministerstva vnitra ke komunistickým mocenským záměrům. Na druhé straně poukazuje na převažující kritické postoje slovenských důstojníků a vojáků ke komunistům a s nimi spjatým partyzánům. Poměry v branně-bezpečnostních složkách na Slovensku by si ovšem zasloužily podrobnější výklad.

Slovenským demokratům se vymstilo, že také oni pouze nečinně přihlíželi k účelovému a nevybíravému počínání bezpečnostních složek vůči činitelům zakázaným politických stran do voleb v květnu 1946, kdy se jich to ještě netýkalo. Sami nátlaku komunistů v létě 1946, a v mnohem brutálnější podobě na podzim 1947 dvakrát odolali, do rozhodujícího střetnutí ale vstupovali s podlomenou sebedůvěrou. Vsadili na jedinou kartu, kterou znali a uznávali – na legální, parlamentní, nebo alespoň prezidentské řešení krize. Únorový způsob porážky je tristní a slovenští demokraté na něm měli nezanedbatelný podíl.

Komplexní pohled na historii Demokratické strany Marek Syrný završuje připomenutím trpkého údělu jejích představitelů a členů po únoru 1948. Ti, kteří zůstali věrni svému demokratickému přesvědčení, skončili v lepším případě v exilu, v horším ve vězení. Většina se však podrobila nové totalitní moci, z obavy před perzekucí se stáhla do soukromí, pasivně a s obavami vzhlížela do blízké budoucnosti. Nástin působení slovenských demokratů ve svobodném světě tvoří epilog knihy.

Marek Syrný vydal přínosnou a potřebnou práci, která pomáhá k celistvějšímu pochopení složitého poválečného období, plného protikladů a zamlžených kontur.

Rekapituluje známá fakta, ale také přináší četné nové poznatky, o nichž jsme dosud věděli jen v náznacích či útržkovitě z různých zdrojů. Čtenáři to bezpochyby ocení, i když by někdy přivítali méně popisný a čtivější jazyk.

Krátký a nerovný zápas z let 1945 až 1948 skončil porážkou s osudovými následky, a jinak patrně ani skončit nemohl; to by musel být systém nastaven již v květnu 1945 jinak, což se – i s přispěním slovenských demokratů – bohužel nestalo.

Recenze

Aristokracie střední Evropy na křižovatkách 20. století

Vladimír Březina

HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (ed.): *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století / Der Adel Mitteleuropas in Konfrontation mit den totalitären Regimen des 20. Jahrhunderts*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2011, 347 stran.

Nedlouho po úspěšné mezinárodní konferenci „Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století“, kterou ve dnech 19. a 20. října 2010 uspořádal Ústav pro studium totalitních režimů ve spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze, vyšel také stejnojmenný sborník. Dějiny české šlechty středověku, raného novověku či 19. století patří už dlouhá léta k tradičním tématům české historiografie. Osudům jednotlivých šlechticů i celých aristokratických rodů ve dvacátém století však dosud historici nevěnovali příliš velkou pozornost, přestože jeho události do nich zasáhly zcela převratným způsobem. Nejenže byli nuceni se vyrovnávat se ztrátou svého doposud privilegovaného postavení či majetku, ale byli konfrontováni se dvěma totalitními režimy, nacismem a komunismem; jeho sociálně nivelizující nároky byly pro „urozenou vrstvu“ zvláště devastující. Není tedy divu, když editoři hned v úvodu kriticky přiznávají, že v tomto prvním pokusu o zmapování terénu nemají ambici činit nějaké shrnující závěry.

Sborník obsahuje celkem třiadvacet statí z pera českých i zahraničních odborníků, které pokrývají časově období od konce 19. do konce 20. století a teritoriálně větší část regionu střední Evropy (konkrétně české země, Slovensko, Rakousko a Německo; jeden příspěvek se týká i Sedmihradska). V prvním příspěvku popsal Hans-Christof Kraus z pasovské univerzity krizi aristokracie po zániku německého císařství v roce 1918, tak jak je zobrazena na stránkách románů Fedora von Zobelitze. Následující stať z pera Ruberta Quaderera se zaměřuje především na politickou a ekonomickou linii vztahů mezi lichtenštejnských knížectvím, respektive panujícím rodem Lichtensteinů, a nově vzniklou Československou republikou. Známý rakouský historik Lothar Höbelt na příkladu konkrétních osobností zajímavě pojednal postoje aristokracie k nastupujícímu fašismu v Rakousku ve dvacátých a třicátých letech minulého století. Podobnému tématu se ve sborníku věnuje i Peter Wiesflecker, když sleduje osudy příslušníků vybraných rakouských šlechtických rodů Meranů, Attemsů, Windischgraetzů a Auerspergů, jejich adaptaci na nové poměry po zániku rakousko-uherské monarchie, podíl na politickém životě v nově vzniklé rakouské republice i postoje k nacistickému režimu po Hitlerově anšlusu. U nás nepříliš známým, o to však zajímavějším fenoménem sedmihradské šlechty se zabývá Judit Pálová z univerzity v Kluži. Na základě osobních vzpomínek šlechticů zde přibližuje zejména dramatické okamžiky v průběhu a po skončení druhé světové války, kdy podstupovali nucené vystěhování, konfiskace majetku a další perzekuce. Jana Knapíková zaměřila svou pozornost na šlechtickou rodinu Boos-Waldecků z moravských Vizovic. Třebaže rodina zaujala k československému státu výrazně nepřátelský postoj, v místním měřítku byly její vztahy s většinou českým obyvatelstvem až do německé okupace korektní. V následujících letech se však stále více přikláněla k novému režimu a její poválečné vysídlení tak bylo jen zákonitým tragickým vyústěním.

Zánikem šlechtického světa na Slovensku v letech 1918 až 1948 se ve svém článku zabývá Martina Orosová. Bohaté uherské šlechtické rody se ještě dokázaly v jisté míře vyrovnat se zrušením svých privilegií po roce 1918 i s důsledky pozemkové reformy, ale období válečné Slovenské republiky a události následující fakticky pohřbily jejich historické účinkování. Slovenská historiografie podle autorky toto téma dosud hodně opomíjela, což platí i pro případy kolaborace některých aristokratů s německými okupanty. Dita Jelínková se věnuje známější postavě Alfonse Clary-Aldringena, jehož odmítavé postoje vůči Československu, vycházející z bytostně konzervativního založení a spojené také s odporem k majetkovým změnám po roce 1918, postupně přivedly až do řad příznivců nacismu. Tomuto svému přesvědčení pak zůstal věrný až do konce války, což dotvrdil i svým vstupem do NSDAP. Na opačné straně pomyslné barikády se pohybovali šlechtici, kteří vznik nového československého státu akceptovali, třebaže někdy s výhradami, a jako loajální občané působili v tradiční aristokratické službě – armádě. Jak ukázal Zdenko Maršálek, ve srovnání s okolními státy byl sice podíl šlechticů v československé armádě zdaleka nejmenší, přesto se však po okupaci českých zemí mnozí šlechtici přihlásili do jejích zahraničních vojenských oddílů. Tomáš Sterneck zůstal věrný svému dlouhodobému badatelskému zájmu o šlechtický rod Daublebských ze Sternecku,

konkrétně o jeho pražskou větev. Daublebští také zaujímali vůči novému státu kritické postoje, nikdy se ale nesnížili ke spolupráci s jeho nepřáteli a zůstali po celou dobu loajálními občany.

Jedním z aristokratů, kteří se vědomě podíleli na destrukci demokratického Československa a aktivně působili ve fašistických organizacích, byl příslušník starého hraběcího rodu Jindřich Thun Hohenstein. Na počátku okupace patřil k vedoucím představitelům českého kolaborantského sdružení Vljajka a po osvobození byl také po právu za tuto činnost trestně stíhán. Jeho osudům se věnoval Ivo Pejčoch. Převážná většina českých šlechtických rodů a paradoxně také mnohé rody německé, jež s první republikou nesympatizovaly, zůstaly však vůči nacistické ideologii značně ostražitě. Miloš Hořejš detailně zmapoval vzrůstající politický i majetkový tlak, který postupně téměř zcela potlačil sympatie některých (zejména německých) aristokratů k okupačnímu režimu. Vnucená správa pozemkového majetku pak postihla v protektorátu v první řadě nejvýznamnější české šlechtice, signatáře prohlášení věrnosti republice ze září 1938. K hlavním propagátorům konfiskace šlechtických velkostatků a jejich následného využití při germanizaci českých zemí patřili Karl Hermann Frank a Reinhard Heydrich.

Mezi šlechtickými rody zaujímají zvláštní místo rody původem židovské, což byl i případ podnikatelské, až ve druhé polovině 19. století nobilitované rodiny Bauerů. Lucie Láníková na příkladu tří bratrů (Viktora, Petra a Moritze) ukázala, jak dramatické okamžiky první poloviny dvacátého století zasáhly i do jejich osudů. S nástupem nacistů k moci se obtížně vyrovnávali i příslušníci evropských vládnoucích rodů. Slovenský historik Roman Holec porovnal, jakým způsobem se dvě osobnosti z kruhů té nejvyšší aristokracie, jež se v první světové válce postavily na stranu Německa, vypořádaly s jeho porážkou. Zatímco vévoda Carl Eduard von Sachsen-Coburg-Gotha se již od počátku dvacátých let, navzdory blízkým vazbám na britskou královskou rodinu a anglické vychování, angažoval v nacistickém hnutí, vstoupil do NSDAP a stoupal zde po kariéřním žebříčku, jeho vzdálený příbuzný, bývalý bulharský car Ferdinand von Sachsen-Coburg-Koháry zaujímal dlouho spíše rezervované postoje a teprve později, pod vlivem narůstajících úspěchů nacistů, své názory pragmaticky revidoval.

Komplikovaný případ poválečné restituce majetku Colloredo-Mannsfeldů představil velký znalec historie české šlechty Jan Županič. Knížecí rod Colloredo-Mannsfeldů se po překonání důsledků změn po roce 1918 a pozemkové reformy velmi úspěšně sžil s českým prostředím a jeho příslušníci také patřili k předním signatářům prohlášení loajality českých šlechtických rodů z let 1938 a 1939. Krátce po vzniku protektorátu uvalily okupační úřady na jejich majetky nucenou správu a perzekuce postihly i přímo některé příslušníky rodu. Po osvobození jim to však osud nijak neusnadnilo; československé úřady v šikanování fakticky pokračovaly, a navíc se Colloredo-Mannsfeldové stali cílem nevybíravé mediální kampaně, využívající nepravdivých informací a demagogických argumentů.

Také František princ Schwarzenberg, jemuž věnoval svůj příspěvek Zdeněk Hazdra, patřil k těm aristokratům, kteří se s československým státem naprosto identifikovali. Jeho hodnoty hajil nejen v době okupace, ale také po nuceném od-

chodu do emigrace po roce 1948. Neobyčejný život příslušníka dalšího významného šlechtického rodu Františka hraběte Schönborna, úředníka, vojáka a agenta československé zpravodajské služby, přiblížil Lukáš Nozar. Pohled československých úřadů na konfiskaci majetku knížat z Lichtenštejna v Československu po skončení druhé světové válce se stal předmětem zájmu Václava Horčíčky. Osobní vzpomínkou na dva významné moravské aristokraty, Heinricha a Ottokara hrabata Haugwitze, přispěla do sborníku jejich dcera a neteř Johanna El-Kalak-Haugwitzová.

Literární historik Jindřich Pokorný shrnul ve svém článku pomoc, kterou poskytovala československému disentu hraběnka Jacquelina Pillet-Willová v době takzvané normalizace pašováním zakázaných tiskovin a letáků. S pomocí metod orální historie zpracovala Radmila Švaříčková-Slabáková z olomoucké univerzity vzpomínky šlechticů, jejich potomků a také potomků vysoké prvorepublikové buržoazie na odchod do exilu a jejich život mimo vlast. Všímá si zde dvou rozdílných přístupů k nové situaci: jednoho dravého a ctižádostivého, zaměřeného na úspěch a kariéru, a druhého tradičního, zakotveného v křesťanských hodnotách a spojeného s dosažením vnitřní harmonie a spokojenosti.

Naděžda Kubů z Národního památkového ústavu podává přehled snah o veřejné zpřístupňování hradů a zámků na území dnešní České republiky od počátku 19. století do současnosti. Mezi prvními zpřístupněnými objekty uvádí například zámek Frýdlant (1801) a později hrad Karlštejn. Hromadně se začaly veřejnosti otevírat tyto objekty až ve dvacátých letech po vzniku republiky, a zejména po osvobození v roce 1945 v souvislosti s majetkovými konfiskacemi. V této bouřlivé době museli památkáři často velmi obtížně čelit snahám o ryze praktické využití některých cenných staveb a s veškerým nasazením zachraňovat nesmírně cenný mobiliář. Bohužel v tomto období, a v ještě daleko větší míře po roce 1948, docházelo k postupné devastaci mnoha „méně významných“ šlechtických památek a k ničení či rozkrádání jejich vybavení. Po roce 1989 byly sice v souvislosti s majetkoprávními změnami některé objekty navraceny jejich původním vlastníkům nebo jejich dědicům, v naprosté většině však zůstaly veřejnosti přístupné. Třebaže toto období bylo také někdy poznamenáno necitlivým rozprodejem vybavení, jinak se v posledních dvaceti letech stav zámeckých i hradních areálů celkově zlepšuje, ať už jsou v majetku státu, obcí nebo soukromníků. Po skončení druhé světové války se bývalí majitelé více či méně úspěšně pokoušeli o navrácení svých velkostatků, jež jim byly okupačními orgány vyvlastněny nebo k nimž měli pouze omezená vlastnická práva. Jejich peripetie při obtížném jednání s úřady ve druhé polovině čtyřicátých let přibližuje ve sborníku Pavel Dufek.

Šlechta byla a je nadnárodním fenoménem, a proto je zcela přirozené, že se pořadatelé konference snažili o geograficky širší záběr, poskytující možnosti srovnání ve středoevropské perspektivě. Ocenit si zaslouží i snaha o časově rovnoměrné zachycení osudů aristokracie v době, kdy se její svět hroutil pod náporům nového republikánského étosu a extrémních politických režimů zprava i zleva. Ke čtenářům sborníku promlouvají na jedné straně osobní příběhy konkrétních šlechticů nebo jejich rodin, na druhé straně se v něm mohou lépe obeznámit s obecnými vývojovými tendencemi nebo širšími pohledy na danou problematiku. Lze přitom dou-

fat, že se sborník stane pomyslným odrazovým můstkem pro další bádání. Zvláště odboj, kolaborace a vûbec životní strategie příslušníků šlechty za druhé světové války představují dosud fragmentárně zpracovanou historickou látku, provokující k mnohým zajímavým otázkám.

Recenze

Soudobé chorvatské dějiny v zajetí nacionálních přístupů

Jan Pelikán

GOLDSTEIN, Ivo: *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*. Zagreb, Novi Liber 2010, 392 stran.

Analýzu soudobých dějin zpravidla zatěžuje žurnalistická zkratkovitost a neschopnost badatelů oprostít se od většinou přijímaných a politicky, ideologicky či nacionálně podmíněných schémat. Zmíněná teze rozhodně platí pro drtivou většinu historiografické produkce, která se zabývala vývojem Chorvatska v období po kolapsu jugoslávské federace.

Recenzovaná kniha *Dvacet let samostatného Chorvatska* je v tomto ohledu pozoruhodná tím, že její autor si implicitně, ale zcela zjevně kladl za úkol přiblížit nejnovější dějiny chorvatského státu z vědeckého úhlu pohledu, nezatíženého politickým zadáním. A je třeba říci, že vzhledem ke svému širokému badatelskému zaměření, mediálním aktivitám a společenské autoritě měl k naplnění tohoto cíle nezanedbatelné předpoklady. Ivo Goldstein začínal svou vědeckou kariéru jako medievalista. V devadesátých letech publikoval monografie o úloze byzantské říše na jadranském pobřeží a o raně středověkých chorvatských dějinách. Později se zabýval historií Židů v meziválečném Chorvatsku, uznávaná je jeho syntéza chor-

vatských dějin.¹ V posledním desetiletí se začal orientovat na nejnovější národní dějiny, které od roku 2003 přednáší na záhřebské univerzitě. V roce 2008 vydal přehled moderních chorvatských dějin, se kterým má recenzovaná monografie mnoho společného.²

Vzhledem k některým rysům chorvatského politického, ale i vědeckého prostředí je vhodné poznamenat, že ve veřejném životě Ivo Goldstein navazuje na rodinnou tradici. Jeho otec Slavko Goldstein byl jedním ze zakladatelů a v letech 1989 až 1990 prvním předsedou Chorvatské sociálně-liberální strany, první nekomunistické strany vzniklé v Chorvatsku na začátku agonie titoistického systému. Sám Ivo Goldstein do společenského života často vstupoval (a vstupuje) jako angažovaný humanitní vědec, názorově blízký bývalému chorvatskému prezidentovi Stjepanu Mesičovi.

Výše zmíněné pozitivní předpoklady se však v recenzované knize patřičně nezdůročily, naopak mnohdy představovaly bariéru pro dostatečně heuristicky podloženou a nestrannou analýzu. Obdivuhodná šíře Goldsteinova vědeckého zájmu má zjevně své limity. Chorvatský badatel rozhodně není polyhistorem postmoderní éry, bezpečně ovládajícím jak složité problémy dějin adriatického bazénu v raném středním věku, tak souvislosti vývoje Chorvatska v době nejnovější. Přes obsáhlou a reprezentativní bibliografii, kterou recenzovaná kniha obsahuje, je patrné, že Goldsteinův výklad moderních dějin Chorvatska se spíše než od pečlivé a systematické analýzy příslušných dostupných informačních zdrojů odvíjí od osobních vzpomínek a dobových postřehů. Výklad tak v mnoha pasážích spíše připomíná obsáhlejší žurnalistické komentáře či soubor esejů o chorvatské každodennosti než seriózní vědeckou knihu.

Čtivý text je po formální i obsahové stránce v mnoha ohledech disproporční. Výklad je převážně zaměřen na devadesátá léta, vývoji Chorvatska ve druhé polovině sledovaného období autor věnuje jen necelou pětinu textu. Kapitoly, které se zabývají dějinami Chorvatska po roce 2000, jsou svým charakterem vlastně jen komentovaná chronologií.

Za mnohem závažnější slabinu monografie lze však považovat disproporce tematické. Autor řadu klíčových problémů jen načrtává, mnohé další obchází. V knize tak například nenajdeme rozbor situace v Chorvatsku v závěru osmdesátých let. Goldstein ho nahrazuje výkladem o tom, jak se v tomto období vyvíjela jugoslávská federace, přičemž se podrobně zabývá zejména tehdejší situací v Srbsku. Vyhýbá se tak mimo jiné analýze reálného stavu mezietských vztahů v Chorvatsku těsně před začátkem kolapsu Socialistické federativní republiky Jugoslávie, a ignoruje tedy klíčový fenomén ovlivňující další vývoj země. Tímto způsobem si připravuje půdu pro jednorozměrný, tendenční výklad kauzalit dění v Chorvatsku v době rozpadu jugoslávské federace. V recenzované monografii nalezneme jen kusé poznámky o reálném stavu chorvatské společnosti v devadesátých letech, mnoho se nedozví-

1 GOLDSTEIN, Ivo: *Bizant na Jadranu od 6. do 9. stoljeća*, Zagreb, Latina et Graeca 1992; TÝŽ: *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb, Novi Liber 1995; TÝŽ: *Židovi u Zagrebu 1918–1941*. Zagreb, Novi Liber 2004; TÝŽ: *Hrvatska povijest* Zagreb, Novi Liber 2003.

2 TÝŽ: *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb, EPH Liber 2008.

me ani o činnosti opozičních stran a příčinách, proč se za života prezidenta Franja Tudjmana-nedokázaly takřka vůbec prosadit. Chybí i relevantní charakteristika podivného politického systému propojujícího demokratické mechanismy se silnými autoritářskými prvky, který v Chorvatsku od vyhlášení nezávislosti fungoval takřka deset let.

Na jednom místě recenzované knihy se lakonicky vysvětluje slabost opozičních stran tím, že přehnaně dbaly na to, abych jejich kritika Tudjmanova režimu nebyla *protistátní* (s. 283). Tento správný postřeh lze v parafrázované podobě uplatnit i při hodnocení Goldsteinovy snahy o alternativní výklad moderních národních dějin. Autor se nechce ztotožnit s oficiózním, radikálně nacionalistickým, až ustašoidním pohledem na moderní chorvatské dějiny. Toto pojetí však odmítá především kvůli jeho extremismu a radikalismu. Nevyvrací, ale naopak se identifikuje s mnoha jeho základními premisami, především s tezí o takzvané srbské agresí. Autor si vůbec neklade otázku, jaký charakter měl ozbrojený konflikt v Chorvatsku v letech 1990/1991 až 1995, a namísto toho předkládá jednoznačnou, v podstatě apriorní tezi o srbském útoku proti samostatnému, mezinárodně uznanému chorvatskému státu. Zcela přitom pomíjí, že se srbská otázka v Chorvatsku nezrodila až těsně před jeho osamostatněním,³ ale že byla jako v podstatě neřešitelný problém v této zemi trvale přítomna minimálně od konce 19. století. V rámci tohoto schématu pak prezentuje – a to v kontradiktorní podobě – i teze vlastní militantnímu chorvatskému nacionalismu. Na straně 76 tak tvrdí, že generace krajinských Srbů byly vychovávány v mýtu o srbském hrdinství. O deset stránek dříve však čtenáře přesvědčuje, že emancipace chorvatských pravoslavných v moderní srbský národ se dovršila teprve za Titovy Jugoslávie.

V tomto duchu se také nese hlavní proud výkladu o vývoji Chorvatska v první polovině devadesátých let. V Goldsteinově pojetí Chorvaté válku vedli jako výsostně obrannou a spravedlivou, zatímco Srbové v ní figurovali jako agresori či vzbouřenci. Goldstein se přitom nepoměrně více zabývá aktivitou Jugoslávské lidové armády⁴ či propagandou bělehradských nacionalistů než formováním a činností chorvatských ozbrojených sil a analýzou vypjatého nacionálního citění, které bylo jedním z hlavních rysů chorvatského veřejného prostoru po celá devadesátá léta.

Goldsteinův výklad se od autentické nacionalistické chorvatské historiografie odlišuje především kritikou Tudjmanova režimu, kritický odsudek však není zásadní a argumentačně podložený. Franjo Tudjman je v Goldsteinově interpretaci negativní postavou soudobých chorvatských dějin, současně ale také politikem, který nenese zásadní zodpovědnost za rozpoutání konfliktu; autor mu zazlívá, že některými negativními kroky jen přispěl k eskalaci války. Goldstein se na mnoha místech zmiňuje i o válečných zločinech spáchaných chorvatskou stranou. Z kon-

3 Podle Goldsteina, přebírajícího jednu z hlavních tezí chorvatského nacionalistického diskurzu, byly nacionalistické postoje chorvatských Srbů především či takřka výhradně vyvolány propagandou režimu Slobodana Miloševiče a dalších bělehradských nacionalistických kruhů.

4 Kapitola o ní nese příznačný název „JLA: od osvobozené ke zločinecké armádě“.

textu však vyplývá, že většinu z nich považuje za přehnanou pomstychtivou reakci na předcházející excesy srbských ozbrojených formací. Příznačné je v tomto směru jeho tvrzení, že válka v Chorvatsku (tedy v Goldsteinově pojetí srbská agrese) by vypukla i v případě, pokud by byla u moci umírněnější politická formace než Tudjmanovo Chorvatské demokratické společenství (HDZ). Za zmínku stojí i Goldsteinovo hodnocení ústavních změn, které přijal Tudjmanem ovládaný parlament již v prosinci 1990, tedy v době, kdy lokální ozbrojené srážky v Chorvatsku ještě zdaleka nepřerostly ve všeobecný konflikt. Jak známo, tehdy bylo z preambule ústavy vypuštěno konstatování, že státotvornými národy Republiky Chorvatsko jsou Chorvaté a Srbové. Goldstein považuje tento krok „za netaktický, dokonce i hloupý“ (s. 86), vzápětí ale dodává, že zmíněná proklamativní věta stejně neměla žádný právní význam.

Negativními rysy Tudjmanovy éry se Goldstein zabývá především v dalších kapitolách knihy, tedy až poté, co ukončí výklad o průběhu války. Méně zasvěcený čtenář tak snadno nabude dojmu, že ozbrojený konflikt a vnitřní politika autoritářského nacionalistického režimu byly dva navzájem izolované fenomény. V kontextu stanovisek chorvatského liberálně-nacionálního ideového a politického proudu autor Tudjmanovi nejvíce zamlouvá vměšování do války v Bosně a Hercegovině a snahu anektovat teritoria této republiky s většinovým chorvatským osídlením. Prvního chorvatského prezidenta v souvislosti s válkou v Bosně kritizuje za snahu o vytvoření „etnostátu“. Podobné hodnocení však neuplatňuje v případě války v Chorvatsku, kterou Tudjman vedl podle stejných principů.

Jak už jsem konstatoval, líčení vývoje Chorvatska po roce 2000 je v knize nanejvýš stručné až tezovité. Goldstein velmi pozitivně klasifikuje působení Stjepana Mesiče v prezidentské funkci. Zcela přitom pomíjí Mesičovo působení ve vedení Chorvatského demokratického společenství a chorvatského státu na počátku devadesátých let, kdy patřil ke dvěma či třem nejbližším Tudjmanovým spolupracovníkům. Činnost dalších klíčových osobností chorvatské politické scény a jimi vedených stran hodnotí autor jen lakonicky a někdy i protikladně. Goldstein se takřka vůbec nezabývá osudy srbské komunity v Chorvatsku. V pozitivním smyslu sice píše o účasti premiéra Iva Sanadera na oslavách pravoslavného Nového roku, údaj o tom, že se mezi lety 1991 a 2001 počet Srbů žijících v Chorvatsku snížil na třetinu, však ponechává bez komentáře. Osud srbských uprchlíků ho nezajímá stejně jako fakt, že chorvatská samostatnost je neoddělitelně spojena s takřka totálními etnickými čistkami v oblastech bývalé vojenské hranice.

Goldsteinův přehled soudobých chorvatských dějin je napsán čtivým a velmi kultivovaným jazykem. Jistě se i kvůli nedostatku podobných publikací na dlouhou dobu stane hojně využívanou a citovanou příručkou. Chorvatské nacionalistické prostředí Ivo Goldsteina vnímá jako vědce a veřejného činitele, jemuž chybí národní cítění. Jeho kniha však žádný zásadnější obrat v reflexi moderních národních dějin nepřináší. Autor sice usiluje o revizi dosavadního chorvatského přístupu k novodobé národní historii, avšak odchyluje se od ní pouze v jednotlivostech. Jen kopíruje myšlenkový svět chorvatských liberálů (spisovatele Vlada Gotovce či historika Iva Banace), kteří ve sféře vysoké politiky neúspěšně nabízeli svůj nacionalistický

program jako umírněnou alternativu k Tudjmanovu šovinismu. Goldstein i proto nedokáže kriticky zhodnotit podstatu poměrů panujících v Chorvatsku ještě téměř deset let po vyhlášení samostatnosti, jen poukazuje na vybrané a do jeho koncepce zapadající excesy. Jeho kniha tak naznačuje, že chorvatská společnost ještě není zdaleka schopna revidovat stěžejní teze konstruktů soudobých národních dějin.

Recenze vznikla v rámci řešení výzkumného projektu Grantové agentury ČR č. P410/10/0136 „Perspektivy západního Balkánu v kontextu jeho politického, národnostního a demografického vývoje v uplynulém čtvrtstoletí“.

Anotace

HÁJKO, Jozef: *Nezrelá republika: Slovensko v rokoch 1939–1945*. Bratislava, Slovart 2009, 414 s.

Nestává se často, aby se v českém nebo slovenském žurnalistickém prostředí zrodila kniha, jež může plně konkurovat standardním historickým dílům. Novinář Jozef Hajko v knize *Nezrelá republika* propojuje svůj talent čtivým způsobem zachytit podstatné s poctivou heuristickou prací ve snaze nezaujatě vylíčit jedno z nejvíce kontroverzních období moderních slovenských dějin. Příběh Slovenska za druhé světové války tak v jeho podání může promlouvat stejně tak k širší veřejnosti jako k profesionálním historikům.

V deseti tematicky uspořádaných kapitolách přibližuje autor politické, hospodářské, kulturní, sociální a náboženské poměry na Slovensku od března 1939 do jara 1945 a plasticky popisuje každodenní život v tomto vazalském státě. Závěrečná kapitola je pak vyhrazena pro nástin „druhého života“ samostatného Slovenského státu (později Slovenské republiky) a jeho současné recepce na Slovensku. Autor vychází z nepočtené, nicméně klíčové slovenské literatury, avšak postupuje za její interpretační rámec. Neztotožňuje se vždy pouze s názory zkušených historiků a neváhá čtenáři nabídnout svůj vlastní závěr, interpretaci, vidění skutečnosti a klást si to-

lik lákavé, avšak „nehistorické“ otázky, „co by se stalo, kdyby...“. Právě tento prvek činí z knihy mimořádně přitažlivou publikaci, i když ne všechna Hájkova tvrzení patrně vzbudí souhlas. To se týká třeba jistých snah omlouvat činy prezidenta Jozefa Tisa, bagatelizace vstupu Slovenska do války po boku nacistického Německa a vyhlášení války Spojencům, retrospektivní analýzy česko-slovenských vztahů za první republiky nebo tvrzení, že v době protektorátu pracoval v Německu milion Čechů.

První slovenskou republiku představuje Hajko jako autoritativní (nikoli fašistický) stát, čerpající inspiraci ze slovenského nacionalismu, konzervativních katolických hodnot a antikomunismu. Důkladně popisuje vztahy slovenského prezidenta Tisa ke Svatému stolci a vliv katolicismu na poměry v republice, zejména s ohledem na vysoký klérus. Seznamuje také s řadou významných slovenských osobností a jejich činností v době Slovenského státu, jako byl například Jozef Tiso, Vojtech Tuka, Ferdinand Čatloš, Alexander Mach a Karol Sidor.

Za klíčovou událost válečného období na Slovensku považuje Hajko Slovenské národní povstání, označované v současné slovenské historiografii většinou již jen jako Povstání. Spíše než vystoupení proti nacistickému Německu v něm však vidí boj mezi dvěma domácími politickými proudy, komunistickým a demokratickým. Uvádí, že

povstání podporoval i Edvard Beneš, který věřil, že se rozhoří i v českých zemích. Postoj Jozefa Tisa, jenž v listu papeži Piu XII. označil povstání za spiknutí Čechů a Židů, odráží pochopitelně obavu hlavy státu o osud režimu, jemuž hrozili Sověti zničením. O tom, že byl odhodlán udržet jej za každou cenu, ostatně svědčí i jeho žádost o zásah Německa proti povstání a pacifikaci slovenských poměrů.

Značnou pozornost věnuje Hajko situaci slovenských Židů (respektive židů) za druhé světové války. Toto „bílé místo“ slovenských dějin představuje v autorových očích největší hanbu Slovenského státu, kterou nikterak neospravedlňují Tisovy důvěřivé výroky, že v Polsku bude o Židy dobře postaráno. V takzvané židovské otázce selhal především stát, tvrdí Jozef Hajko, neboť pochýbil v základní otázce lidského života. Širší zpeacování této problematiky však teprve čeká na detailní archivní výzkum, zejména tajných vatikánských archivů k pontifikátu Pia XII. (dosud byly zpřístupněny fondy do února 1939), z nichž se snad podaří zjistit, nakolik se v řešení „židovské otázky“ zshodoval Slovenský stát s Vatikánem a jaké postoje Svätý stolec vlastně zaujímal.

Kniha obsahuje anglické resumé, jmenný rejstřík a soupis použité literatury. Kriticky bych autora jen upozornil na nezbytnost pracovat pečlivěji s použitou literaturou a odkazovat vždy důsledně nejen na citovanou knihu, ale též na konkrétní stránku.

Marek Šmíd

HOFMANN, Gunter: *Richard von Weizsäcker: Ein deutsches Leben*. München, C. H. Beck 2010, 295 s.

Autorem dosud předposledního životopisu bývalého prezidenta Spolkové republiky Německo Richarda von Weizsäckera, který vyšel v roce jeho devadesátých narozenin, je dlouholetý hlavní zpravodaj týdeníku *Die Zeit*. Ve svých publikacích se tento zkušený autor zabývá významnými politickými osobnostmi německé historie (mimo jiné

sepsal biografii kancléře Willyho Brandta a nejnověji knihu o jeho vztazích s Helmutem Schmidtem) a nedávnými německými a evropskými dějinami.

Kniha sestává z deseti kapitol, které chronologicky popisují životní cestu a veřejné působení Richarda von Weizsäckera. První kapitola je současně úvodem i seznámením s prameny, z nichž autor čerpal. Druhá kapitola „Staří Švábové, noví Prusové“ přibližuje pozoruhodnou historii a společenské postavení rodiny Weizsäckerových. Autor zde seznamuje s významnými osobnostmi rodu – prapradědečkem, který se účastnil revoluce v roce 1848, či pradědečkem Carlem Heinrichem Weizsäckerem, který jakožto církevní historik přeložil Nový zákon do němčiny. Klíčovou roli v životě bývalého spolkového prezidenta ovšem hrál jeho otec Ernst von Weizsäcker, který působil za druhé světové války jako státní tajemník na ministerstvu zahraničních věcí. Jeho postava prostupuje celou knihou, stejně jako Richardův bratr Carl Friedrich von Weizsäcker, vynikající fyzik a politik.

Do doby druhé světové války zavádí čtenáře třetí kapitola. Richard von Weizsäcker byl nasazen na východní frontě, kde pod dojmem hromadného vyvražďování Židů podle vlastních slov změnil svůj pohled na politiku a vládu Adolfa Hitlera. Mezi lidmi, kteří budoucího spolkového prezidenta tehdy ovlivnili a jimž autor věnuje ve svém líčení místo, byl Axel von dem Bussche, jeho spolubojovník a člen skupiny hraběte Clause von Stauffenberga. Hofmann se nevyhýbá rozjitiřující otázce, do jaké míry byli vojáci či úředníci informováni o protizhidských aktech nacistického Německa. Na rozhovorech mezi Richardem von Weizsäckem a bývalým spolkovým kancléřem Helmutem Schmidtem přitom ukazuje, že byla často předmětem diskusí již za války.

Čtvrtá kapitola se zabývá jednou ze zlomových událostí v životě pozdějšího prezidenta – norimberskými procesy s nacistickými zločinci, kdy na lavici obžalovaných usedl i jeho otec Ernst von Weizsäcker. Jeho obhajoby se zúčastnili i oba synové. Nakonec byl bývalý diplomat v roce 1949 odsou-

zen na sedm let odnětí svobody za spolupráci na deportaci Židů do koncentračních táborů. Ještě před svou smrtí v roce 1951 stihl vydat memoáry, v nichž se snažil obhájit svou čest. Právě osobnost otce a vzájemné vztahy s ním byly jedním z hlavních terčů kritiky, která později mířila na Richarda von Weizsäckera jako veřejného činitele. Během jeho politické kariéry se tato otázka objevovala stále znovu jako hlavní téma interview.

V kapitolách „Okliky“ a „Východní smlouvy“ líčí autor veřejné působení Richarda von Weizsäckera od založení Spolkové republiky Německo, které po zvolení západoberlínským primátorem za křesťanskodemokratickou stranu v roce 1981 vyvrcholilo volbou do funkce spolkového prezidenta v roce 1984. Dostávájí se přitom do popředí jeho postoje k různým dobovým událostem. Celá sedmá kapitola je pak věnována významné řeči, kterou Richard von Weizsäcker jako nejvyšší představitel státu přednesl 8. května 1985 ke čtyřicátému výročí ukončení druhé světové války. Označil v ní toto datum za den osvobození i německého národa, což vyvolalo v Německu velkou diskuzi. Autor poukazuje na rozdílné pohledy představitelů sociálních a křesťanských demokratů na toto téma.

Osmá kapitola s názvem „Jednota“ uvádí do druhého von Weizsäckerova prezidentského volebního období (od roku 1989). Autor se v ní zabývá jak jeho stanoviskem ke sjednocení Německa (charakterizuje ho větou „přál si suverénní Spolkovou republiku, v níž by však nebyl vydán napospas myšlence na historicky vyrostlý národ“, s. 203), tak i snad až příliš ochranářským a vstřícným postojem vůči Polsku, který v německé společnosti nevyvolával vždy pozitivní ohlasy. Poslední dvě kapitoly sledují Richarda von Weizsäckera po uplynutí obou jeho prezidentských funkčních období. Ustoupil z centra politického dění, nadále se ale vyjadřoval k událostem týkajícím se Spolkové republiky: vyslovil například svůj postoj ke Günteru Grassovi po odhalení jeho mládežnického působení v SS a také pronesl své zásadní „Ne!“ k válce v Iráku.

Autor v knize vychází především z rozhovorů v novinách, z dřívějších publikací o Richardu von Weizsäckerovi a také přirozeně z jeho vlastních děl, ať už autobiografických nebo reflektujících německou historii a politiku. Kniha nemá ale seznam použité literatury, chybí v ní některé důležité údaje o pramenech a autor v textu používá hojných zkratk, které nejsou vysvětleny. Užitečný je sice osobní rejstřík, u některých méně známých jmen však čtenář postrádá alespoň základní biografické informace.

Problematicky se může jevit přerušovaná linie příběhu. Autor neustále odbíhá od jedné události ke druhé, což sice někdy pomáhá k dokreslení situace, většinou ale naopak narušuje plynulý výklad. Kniha Guntera Hofmanna přesto podává poměrně ucelený obraz nejen osobnosti a kariéry Richarda von Weizsäckera, ale i vývoje a postojů německé společnosti od konce druhé světové války do současnosti.

Lucie Horčíčková

KUBÍK, Petr: *Slovensko-talianske vzťahy 1939–1945*. Bratislava, Ústav pamäti národa – Pamäť národa 2010, 355 s.

Český historik střední generace Petr Kubík se ve svém výzkumu specializuje na politické a vojenské dějiny první poloviny dvacátého století. Předkládaná kniha je přepracovanou podobou jeho disertační práce, obhájené na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 2010. Autor v ní systematicky sleduje a rozebírá, přičemž akcentuje politické, kulturní, obchodní, vojenské a sportovní kontakty Slovenské republiky (resp. Slovenského státu) a fašistické Itálie před vypuknutím a za druhé světové války. Při svém výzkumu těžil v první řadě z dokumentů uložených ve Slovenském národním archivu v Bratislavě, Archivu ministerstva zahraničních věcí v Praze a italském Historicko-diplomatickém archivu ministerstva zahraničních věcí v Římě a z dobového tisku.

Opřít se přitom mohl jen o nepočtené slovenské historické práce. Zatímco v české historiografii dosud téměř zcela chybějí novější relevantní studie o Slovensku v období autoritativního Tisova režimu, slovenská odborná literatura se soustředí především na vnitřní vývoj tohoto režimu a život v něm, aniž by si podstatněji všimla jeho zahraničněpolitických vazeb.

Určitá uzavřenost do sebe však není pouze problémem slovenské historiografie, ale též dobovým průvodním jevem Tisova režimu. V době, kdy bylo rozvíjení jeho vztahů s většinou zemí omezené či přímo nemyslitelné a kdy bylo existenčně závislé na nacistickém Německu, se Slovensko snažilo prorazit svou izolaci a poněkud vyvažovat dominantní německý vliv ve střední Evropě navazováním užších pout s Itálií. Právě na ně se zaměřuje Kubíkova novátorská práce.

Vedle politické spřízněnosti obou autoritativních režimů, slovenského a italského, zde přitažlivě působil ještě další faktor, ve slovenském prostředí velmi významný, a to katolicismus. Itálie jako kolébka křesťanské víry a na ní založené civilizace spolu s centrem katolické církve ve Vatikánu tak představovala pro válečné Slovensko přirozeného spojence, zejména do roku 1943. Právě tento mezník, kdy došlo ke spojenecké invazi do Itálie a svržení Benita Mussoliniho, také logicky člení Kubíkův výklad do dvou částí. Autor se přitom nevyhýbá citlivým otázkám minulosti, ani příznání limitů historického badání, tam kde prameny přesnější poznání zatím neumožňují. Dobře prokreslené jsou medailonky vybraných osobností slovenského a italského života (předseda vlády Vojtech Tuka, vyslanec v Itálii Jozef Zvrškovec, diplomat Bohdan Galvánek nebo duchovní a vatikánský diplomat Angelo Giuseppe Roncalli, pozdější papež Jan XXIII., a další).

Kniha je cenným, průkopnickým a dosud ojedinělým příspěvkem českého autora k dějinám našeho východního souseda v období druhé světové války i k dějinám mezinárodních vztahů v tomto období. Její přínos doufejme ocení jak slovenská, tak

česká odborná veřejnost. Rušivě působí snad jen nepříliš kvalitní překlad do slovenštiny s mnoha zbytečnými chybami. Čtenář by zřejmě také uvítal, kdyby hutné, faktograficky bohaté pasáže místy odlehčilo obecnější shrnutí nebo ukázka z dobových dokumentů. Tyto dílčí výtky však nikterak nesnižují její celkovou hodnotu.

Marek Šmíd

MALYPETR, Jan: *Paměti a projevy*. Ed. Renata Kuprová. Praha, Národní archiv 2012, 299 s.

Agrární politik Jan Malypetr (1873–1947) byl výraznou osobností politického života první Československé republiky. Jeho kvality oceňoval Antonín Švehla, v jehož první vládě byl jmenován ministrem vnitra. Poté se stal dlouholetým předsedou Poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky a jeho politická dráha vyvrcholila premiérským křeslem v letech 1932–1935. V těchto funkcích se těšil úctě představitelů demokratických politických stran té doby. Bohužel česká historiografie doposud nevěnovala jeho osobě a veřejnému působení dostatečnou pozornost. O to cennější je právě vydaná edice projevů a pamětí Jana Malypetra. Její koncepce je o to zajímavější, že jsou do ní zařazeny i vzpomínkové texty členů jeho rodiny, manželky Boženy Malypetrové a syna Jiřího, a doslov k ní připojil vnuk Jan Malypetr. Právě tyto egodokumenty upřesňují některé pasáže z vlastních pamětí Jana Malypetra a pomáhají zvláště zorientovat se v rodinných vztazích a poměrech v dobách perzekuce po roce 1945, které tak nemusejí být vysvětlovány v poznámkách, ale jsou vyprávěny přímými účastníky těchto událostí.

Na edici zasluží ocenit výběr dokumentárního materiálu. Vzhledem k funkcím, které Jan Malypetr zastával, muselo být dosti obtížné vybrat v omezeném rozsahu podstatné materiály, tak aby předkládaná edice poskytovala dostatečný a proporční obraz jeho veřejné činnosti a názorů a aby

tím navíc nebyl zcela zastíněn jeho život soukromý. Archivářce Renatě Kuprové se to povedlo. Publikace také po formální stránce v plné míře splňuje nároky kladené na odborné edice dokumentů. Užitečné jsou stručné biogramy osob, které se v textu vyskytují, a to nejen v poznámkách pod čarou, ale i v osobním rejstříku na konci knihy. V poznámkovém aparátu pak editorka přehledně vysvětluje souvislosti zmiňovaných událostí a důležité osobní vazby. Některé biogramy a poznámky jsou navíc opatřeny genealogickými vysvětlivkami.

Úlohu Jana Malypetra v politickém životě první republiky i jeho osud za okupace

a krátce po válce v úvodu edice popisuje historik Jaroslav Rokoský, který se dlouhodobě zabývá dějinami agrární strany. Jeho text je koncepčním příspěvkem k dosud nepsané biografii Malypetra a vyznívá jako memento osudu, jenž potkal některé dřívější politiky v období třetí republiky. Anotovaná edice vydaná Národním archivem pomůže badatelům při studiu politických, hospodářských, společenských, ale také kulturních poměrů první Československé republiky i doby válečné a bezprostředně poválečné.

Jindřich Zajíc